

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Poimenická služba vážně nemocným a umírajícím.

Přínos logoterapie poimenice.

Pastoral service to ill and dying.

The Logotherapy contribution to the poimen.

Diplomová práce

Vedoucí práce:

prof. ThDr. Ján Liguš, Ph.D.

Autor:

Lenka Martelliová

Praha 2015

Poděkování

Vyjadřuji svůj dík profesoru Jánů Ligušovi za cenné rady a poznámky při psaní diplomové práce a také za čas, v němž se mi věnoval.

Děkuji svým blízkým, za veškerou podporu a trpělivost.

V neposlední řadě děkuji Bohu za vedení i odhodlání a sestrám a bratřím mé mateřské Církve československé husitské, kteří mě posilovali svými modlitbami.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „Poimenická služba vážně nemocným a umírajícím. Přínos logoterapie poimenice“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 6. 2015

Lenka Martelliová

Anotace

Ve své diplomové práci se zabývám poimenickou službou vážně nemocným a umírajícím a přínosem logoterapie poimenice. Cílem diplomové práce bylo rozpracovat toto téma s důrazem na význam poimeniky v kontextu péče o vážně nemocné a umírající a logoterapie, která nemocným pomáhá hledat smysl a přijetí jejich příběhu zasaženém nemocí. Práce je strukturovaná do kapitol. V první je poimenika zařazena a vysvětlena v rámci kontextu dalších klíčových pojmů tématu, druhá kapitola nabízí stručné pojetí duchovní péče u teologů CČSH, v třetí kapitole jsou pojmenovány a rozebrány spirituální potřeby nemocných a umírajících, ve čtvrté kapitole se zabývám poimenicko komunikačními prostředky v péči o nemocné a umírající a pátá kapitola je věnována logoterapii samotné, jejím metodám, pojmu, zakladateli, technikám a jejímu přínosu pro poimeniku. V závěru jsou uvedeny styčné body poimeniky a logoterapie a jejich význam pro službu nemocným a umírajícím.

Annotation

In my diploma thesis I deal with poimenic service of seriously ill and dying and benefits of logotherapy poimenics. The aim of my thesis is to develop this topic with an emphasis on the importance of poimenics in the context of care for seriously ill and dying and logotherapy, which helps patients to seek the meaning and acceptance of their story touched by the disease. The work is structured into chapters. In the first chapter: poimenics is explained in terms of other key words of the topic, the second chapter provides a brief concept of spiritual care for theologians of the Czechoslovak Hussite Church, in the third chapter there are named and discussed spiritual needs of seriously ill and dying, in the fourth chapter I deal with poimenics means of communication in the care of the sick and dying and the fifth chapter is dedicated to logotherapy itself, its methods, concept, the founder, techniques and its benefits for poimenics. In conclusion, there are points of common parts in poimenic and logotherapy and their importance for the service to the seriously ill and dying.

Klíčová slova

poimenika, logoterapie, nemoc, umírání, spirituální potřeby, doprovázející, rozhovor, modlitba, svátosti

Keywords

poimenics, logotherapy, illness, dying, spiritual needs, accompanior, dialog, prayer, sacraments

Obsah

Obsah	6
Seznam zkratk	8
Úvod.....	9
1. Odborná explikace pojmů tématu	11
1.1 Poimenika	11
1.1.1 Biblické aspekty poimeniky.....	12
1.2 Diakonie – služba.....	15
1.2.1 Biblické významy diakonie	15
1.3 Vymezení pojmů zdraví, nemoc, umírání	17
1.3.1 Zdraví.....	17
1.3.2 Nemoc a umírání.....	17
1.3.2.1 Paliativní medicína	17
1.3.2.2 Fáze přijetí vážné nemoci podle Elizabeth Kübler-Rossovové	18
1.4 Logoterapie	21
2. Stručný nástin duchovní péče v pojetí teologů CČSH.....	22
2.1 Otto Rutrle	22
2.2 Milan Salajka	24
3. Spirituální potřeby nemocných	26
3.1 Potřeba najít smysl života	26
3.2 Potřeba víry.....	27
3.3 Potřeba naděje.....	28
3.4 Potřeba lásky.....	30
3.5 Potřeba odpuštění.....	31
3.6 Potřeba najít smysl utrpení	32
4. Poimenicko komunikační prostředky v péči o nemocné a umírající	35
4.1 Doprovázející.....	35
4.1.1 Pastorační kvality doprovázejícího nemocné a umírající	35
4.1.2 Přijetí sebe sama v lásce	38
4.1.3 Nechat se doprovázet.....	38
4.1.4 Být zakotven	39
4.2 Komunikační postupy v pastýřském dialogu.....	40

4.2.1	Umění naslouchat	41
4.2.2	Způsoby neverbální komunikace	42
4.2.3	Pravidla vedení pastýřského rozhovoru	43
4.2.4	Povzbuzení svědectvím Písma.....	44
4.3	Modlitba.....	45
4.3.1	Inspirace k modlitbě z Písma	46
4.3.2	Modlitba s nemocným či umírajícím	47
4.4	Svátosti v Církvi československé husitské	49
4.4.1	Svátost útěchy nemocných.....	51
4.4.2	Svátost křtu	52
4.4.3	Svátost pokání.....	53
4.4.4	Svátost večeře Páně	54
5.	Logoterapie	56
5.1	Logoterapie – význam pojmu a úvod do metody	56
5.2	Viktor E. Frankl a kontext vzniku logoterapie.....	58
5.3	Hodnoty v pojetí V. E. Frankla	60
5.3.1	Hodnoty tvůrčí	60
5.3.2	Hodnoty zážitkové	61
5.3.3	Hodnoty postojové.....	61
5.4	Svoboda a odpovědnost	62
5.5	Tragická triáda: utrpení, vina, smrt.....	63
5.5.1	Utrpení	63
5.5.2	Vina	64
5.5.3	Smrt.....	66
5.6	Logoterapeutické techniky.....	66
5.6.1	Paradoxní intence.....	66
5.6.2	Dereflexe.....	67
5.6.3	Modulace postoje	67
5.7	Přínos logoterapie pastorační péči o nemocné a umírající	68
	Závěr	70
	Seznam literatury	71
	Summary.....	75

Seznam zkratk

SZ – Starý zákon

NZ – Nový zákon

Knihy Starého a Nového zákona jsou citovány podle Českého ekumenického překladu

WHO – World Health Organization (Světová zdravotnická organizace)

KNA – Karmelitánské nakladatelství

Úvod

Ve své diplomové práci se chci zabývat poimenickou službou nemocným a umírajícím, neboť se o tuto oblast dlouhodobě zajímám a je součástí mé jáhenské služby, kterou od roku 2006 vykonávám ve své mateřské Církvi československé husitské v Brně, kde žiji.

Má cesta k tomuto tématu začala v roce 2001, kdy jsem jako studentka Evangelické akademie, Vyšší odborné školy sociálně právní v Brně, absolvovala dlouhodobou stáž v Masarykově onkologickém ústavu, kde jsem se poprvé setkala s životními příběhy nemocných, jejich otázkami a hledáním cesty k přijetí nové bolestné životní etapy. Zde jsem měla možnost spolupracovat také s římskokatolickým jáhnem, který nemocné doprovázel a mohla jsem tak v terénu prožít, jak probíhá moudře vedená, z víry vycházející, hluboká i radostná pastýřská péče. Během svého studia jsem absolvovala týdenní pobyt v hospici Anežky České v Červeném Kostelci, kde jsem měla možnost se osobně setkat s Marií Svatošovou, což mě následně povzbudilo k mé půlroční dobrovolnické činnosti v Domě léčby bolesti s hospicem svatého Josefa v Rajhradě u Brna. V současné době se setkávám s nemocnými a umírajícími v rámci své jáhenské služby.

Z mých zkušeností vyplývá, že logoterapie jako terapeutický směr může poimenice i nemocným pacientům pomoci vzhledem k tomu, že je orientována na nalezení smyslu v každé lidské situaci a disponuje metodami, jak se s utrpením nebo těžkými životními obdobími vyrovnat a smysl v nich najít.

Při tvorbě této práce jsem byla inspirována zakladatelem logoterapie Viktorem Emanuele Franklem, neboť jeho psychoterapeutický směr je podložen vlastní životní zkušeností věznění v koncentračních táborech i ztrátou velké části rodiny v nich. Klíčovým zdrojem inspirace mi však byla právě mnohá setkání s nemocnými a umírajícími pacienty, bratry a sestrami v církvi, kterým vážná nemoc změnila život, a oni pak následně hledali cesty k přijetí své nové situace, pracovali s ní, kladli si otázky a hledali její smysl.

Diplomovou práci jsem rozdělila do jednotlivých kapitol. V první kapitole se zabývám odbornou explikací pojmů tématu, k nimž patří poimenika, diakonie, zdraví, nemoc, umírání a úvodní informace o logoterapii. Záměrem této kapitoly je zařadit pojem poimenika do širšího pojmového kontextu s ohledem na cílovou skupinu, k níž se obrací. Obsahem druhé kapitoly je stručné pojetí duchovní péče vybraných teologů Církve československé husitské, protože jsem se chtěla dotknout této oblasti v rámci své duchovní tradice. Ve třetí kapitole se zabývám spirituálními potřebami nemocných a umírajících,

které považuji za klíčové a nejčtenější dle svých zkušeností z praxe s nemocnými a umírajícími. Čtvrtá kapitola obsahuje jednotlivé poimenicko komunikační prostředky péče o nemocné a umírající, které jsou v rámci poimeniky využívány a jejichž možnosti a specifika s ohledem na praktické využití zpracovávám. V páté kapitole se zabývám logoterapií jako metodou, jejím zakladatelem, technikami, způsobem práce a využitím v péči o nemocné a umírající.

Citace v celém textu jsou zvýrazněny kurzívou.

Cílem mé diplomové práce je poukázat na klíčovou funkci poimeniky v péči o nemocné a umírající a uvést přínos logoterapie poimenice a vážně nemocným a umírajícím pacientům, kterým mohou její nástroje pomoci ke zkvalitnění života v jejich obtížné životní situaci.

Při zpracování své diplomové práce využívám metodu analytickou, kterou zpracovávám obsah a význam duchovní péče o nemocné a umírající a téma logoterapie, dále pak metodu explikačně deduktivní, v rámci které vycházím z vlastní zkušenosti z jáhenské služby i ze studentských stáží, při nichž jsem se se zpracovávaným tématem prakticky setkala a setkávám.

1. Odborná explikace pojmů tématu

1.1 Poimenika

Poimenika jako teologická disciplína je součástí praktické teologie, zpravidla označované jako pastýřská nebo duchovní péče. Její název je odvozen z řeckého slova poimén – pastýř, poimainó – vést, pást, chránit. Je sesterskou disciplínou homiletiky, katechetiky a misiologie. *Pastorační činnost je plod života křesťanské církve. Proto pastorage ve vlastním slova smyslu existuje pouze na půdě křesťanství. Nejen místo lidské duše v křesťanské teologii (Koestlin) a zvláště její hodnocení (Blau) odlišuje křesťanskou církevní péči o lidskou duši od vší péče světské a mimokřesťanské, ale sama podstata křesťanství se vztahem člověka k Bohu tvoří charakteristické podmínky, předpoklady a rysy péče o lidskou osobnost a její nejvnitřnější život.*¹ Jednu ze základních definic pastýřské péče vytvořil Josef Smolík, pro něhož: *...je službou k víře a životu z víry.*²

Aleš Opatrný nabízí své pojetí: *Pastorační péči o nemocné a trpící v širším slova smyslu rozumíme takové jednání s člověkem, ve kterém ho respektujeme v jeho jedinečnosti, přistupujeme k němu z pozice věřících křesťanů, doprovázíme ho v jeho nemoci, utrpení či umírání a pomáháme mu k lidsky důstojnému zvládnutí jeho životní situace, včetně smrti, a to na jemu dostupné úrovni víry.*³ V rámci duchovní tradice ČČSH definuje Milan Salajka poimeniku takto: *Poimenika je naukou o pastorační péči, je to tedy věda, která se zabývá vymezením pojmu, prostředky, úkoly a funkcemi pastorační péče.*⁴

Pastýřská služba se uskutečňuje ve společenství Otce, Syna, v Duchu svatém. Trojiční společenství je základem křesťanské církve, v níž je služba realizována. Těžiště této služby v rámci Církve československé husitské, do níž patřím a v níž sloužím, je v jednotlivých sborech a v péči o její členy. Dle Kristova příkladu však duchovní pastýři vycházejí ze svých sborů, aby posloužili i všem dalším potřebným.

Pastýřská péče v nemoci a umírání přichází mnohdy do času krize člověka, do chvíle ohrožení, nejistoty a bolesti. Přichází, když člověk zpravidla hledá způsoby řešení situací s ohledem na specifickou životní situaci, nové zdroje sil, vztahů i hodnot, aby mu byly na jeho cestě zdrojem vnitřního pokoje a jistoty, o něž bude moci opřít svůj zápas s

¹ RUTRLE, O. Základní problémy duchovní péče. Praha: Blahoslav, 1940. s. 5-6.

² SMOLÍK, J. Pastýřská péče. Praha: Kalich, 1991, s. 5, ISBN 80-7017-276-2

³ OPATRNÝ, A. Malá příručka pastorační péče o nemocné. Praha: Pastorační středisko, 1995, s. 4

⁴ SALAJKA, M. Teologie a praxe církve: Praktická teologie křesťanského západu. Ekumenismus. Praha: Karolinum, 2000, s. 81, ISBN 80-246-0102-8

nemocí či jejím přijetím. Pastýřská péče slouží člověku, který se setkává s hranicemi svých možností nebo s vědomím své konečnosti. Tato situace mnohdy člověka intenzivně konfrontuje s otázkami po smyslu či existenci víry a Boha. Pastýřská péče slouží člověku, který není vnímán jen jako nemocná či umírající fyzická schránka, ale jako jedinečná bytost zasazená do konkrétního prostředí, vztahů, systému hodnot, minulosti, vztahu k Bohu či jeho absenci. Je nutné, aby se duchovní péče neredukovala jen na otázky víry, ale na celý kontext situace člověka, jemuž je služba poskytována. Duchovní péče však není určena jen praktikujícím křesťanům, nýbrž je nabídkou pro každého člověka, který ve svém životním příběhu, ovlivněném nemocí či umíráním, hledá útěchu, pokoj a blízkost, která je mu nabízena prostřednictvím evangelia i lidského přijetí. Klíčová je zde skutečně nabídka, neboť nemá jít o nikterak násilnou evangelizaci bezbranných lidí, ale o pomoc, nesenou silou boží lásky a důvěry v naději přinášenou v Božím slově a činech.

Pastýřská péče vidí člověka v jeho bídě i důstojnosti, v situaci, která je neopakovatelná a často mezní a proměňující trvale či zásadně lidský život. Nemocný či umírající tedy může mít v rámci pastýřské péče k dispozici druhého člověka, který mu pomůže jako průvodce ke zvládnutí jeho situace. Jako křesťan má prostředkovat Ježíšovu lásku k trpícím, boží náklonnost k člověku v jeho nejhlubší podstatě. Volit jednotlivé nástroje duchovní služby je nutné velmi citlivě s ohledem na každého konkrétního člověka. Je třeba najít dobrou míru pro to, aby průvodce pro nemocné byl blízkým a zároveň aby způsob zvěstování evangelia byl přijatelný i pro ty, kdo jsou ve víře plaší či nejistí, kdo jsou zranění nebo se hněvají. Ze své duchovenské služby vím, že i mnozí křesťané, rozbolavějí vlastní situací, těžko hledají cestu k Bohu a modlitbě a že je tedy třeba k nim přistupovat s pochopením a empatií. I tak však má a může věřící průvodce zůstat autentický ve své víře, aby nebyl karikaturou sobě nebo božímu slovu. Jedná-li se o pastýřskou péči v nemoci, jde především o posilu pacientů v jejich zápase s těžkostmi choroby. Pokud jde o pastýřskou péči v umírání, jde především o pomoc umírajícímu přijmout nevyhnutelnou skutečnost a vyrovnat se s ní tak, aby člověk zvládl zajistit své potřeby či problémy, které vnímá jako důležité. Pastýřská péče je péče dialogická, je v ní důležitá interakce mezi tím, kdo slouží, a tím, kdo službu přijímá.

1.1.1 Biblické aspekty poimeniky

Hlavním obrazem, který je v Bibli používán v souvislosti s poimenikou, je postava pastýře. Skrze něj je vyjádřena jedinečná Boží láska k lidem a stejně tak péče a

věrnost Boha člověku, pro kterého se vydává a zachraňuje ho.

Starý zákon

Ve Starém zákoně je pojem pastýř používán pro obraz Hospodina, který je jediným pastýřem svého izraelského lidu. *Bůh, před nímž ustavičně chodívali moji otcové Abraham a Izák, Bůh, pastýř, který mě vodí od počátku až po dnes (Gn 48,15)*. Jde o vyjádření Božího láskyplného a otcovského jednání s jeho lidem. O duchovní péči tak, jak ji chápeme dnes, se dovídáme až u proroků. Ti pečovali o duchovní život jednotlivců i národa, a to z přímého Božího pověření. I když proroci působí zvěstováním boží vůle a vykonáváním toho, co Bůh jejich prostřednictvím zvěstuje, jejich základním úkolem je ovlivnit vlastním příkladem svědomí Izraele a vést ho k Boží vůli a cestě. Ve starozákonním svědectví božího působení v dějinách můžeme najít dva *výchovné faktory: společnost s jejími silami sociálními, mravními i náboženskými a jedince stojícího ve službě celku, ale současně samostatně prožívajícího svůj poměr k Bohu.*⁵

V 34. kapitole proroka Ezechiele zní z Písma upozornění na špatné konání mnohých lidských pastýřů, kteří neslouží svěřeným ovcím, ale jen sami sobě, kteří si ze služby druhým vytvoří výnosný obchod na úkor služby o svěřené stádo (Ez 34,1-5). *Vzdor negativním zkušenostem s lidskými pastýři se obraz Boha jako pastýře vžil hluboce do povědomí izraelského lidu i proto, že se tímto symbolem úplně zřetelně, lidsky srozumitelně vyjadřovala boží láska k hříšnému člověku, boží péče, jeho vedení, boží všudypřítomná moc a pomoc v životě jednotlivců, božího lidu i národů.*⁶

Ve Starém zákoně lze najít prvky duchovního doprovázení i v příbězích proroků. Davidovi zprostředkovává boží vůli prorok Nátan (2 S 7,4-16), prorok Eliáš vychovává a doprovází svého nástupce Elišu (1Kr 19,19-21), postava Mojžíše také nese prvky duchovního doprovázení, neboť Mojžíš ukazuje, jaký je Hospodin, a za svěřený lid se přimlouvá za cenu osobních obětí (Nu 11,1-14). SZ člověka provází také prostřednictvím knihy Přísloví, v níž jsou zachyceny rady k dobrému životu, často podávané obrazem vztahu otec-syn. Významným zdrojem obrazu Hospodina jako pastýře je také kniha Žalmů, především Žalm 23, v němž je Hospodin představen jako pastýř vyvádějící z nedostatku na cestu odpočinku, života, spravedlnosti a blízkosti, která přetrvává i do času odchodu z časného života. Další zmínky jsou např. v Žalmech (74,1; 79,13; 80,2).

⁵ RUTRLE, O. Základní problémy duchovní péče. Praha: Blahoslav, 1940, s. 6

⁶ LIGUŠ, J. Biblicko-teologické aspekty duchovní péče. Explikace některých biblických pojmů, In: ed. Jiří Beneš. Otevřené dveře. Soubor statí katedry biblistiky. Brno: L. Marek, 2010, s. 54, ISBN 978-80-87127-27-8

Nový zákon

Pojetí pastýřské služby potřebným v Novém zákoně vyrůstá z příkladu a pověření Ježíše Krista. V Janově evangeliu (J 10,11-16) se Ježíš nazývá dobrým pastýřem. Teologický význam tohoto označení spočívá v tom, že celý Ježíšův život, jeho dílo, smrt, vzkříšení i oslavení vyjadřuje jeho péči o člověka, nabídku záchrany a bezpečí, které platí trvale věčně. Mezi pastýřem a svěcenými ovce je vztah důvěry, odevzdání a lásky, Ježíš není pastýř najatý za mzdu jako mnozí jiní pastýři, kterým je jejich práce pouhou povinností bez osobního vztahu, do níž vkládají své úsilí jen podle výše své mzdy. Ježíš je ten, kdo zná své ovce, a ony znají jeho. Tento vztah obrazí na svém vztahu s Otcem. Ježíš jako milující pastýř své ovce neopouští ve chvílích nebezpečí, neutíká jako ten, kdo je najat za mzdu a bude chránit svůj život, ne ovce. Ježíš jako pastýř naopak svůj život nasazuje a vydává až do krajnosti a na smrt.

Individuální a osobní péče je zdůrazněna také v podobenství o ztracené ovci z Lukášova evangelia (L 15,1-7). V tomto textu je vyjádřena Boží láska ke každému hříšnému člověku. Jedna zatoulaná ovce se vzdálí od svého stáda a pastýř – Ježíš neváhá zanechat ostatní ovce na místě, aby se vydal hledat a přivést zpět tuto jedinou. Bůh tak ze své vůle a iniciativy dává člověku příležitost k návratu zpět do jeho péče a náruče, která chrání. Boží aktivita předchází lidskou odpověď na ni.

Text z Markova evangelia ukazuje Krista jako příklad toho, kdo přijímá mezi lidmi ty nejslabší a nejzranitelnější, v tomto případě děti (Mk 9,35-37). Služba nesleduje svůj vlastní zájem a v optice našeho světa se může jevit jako neperspektivní, z evangelia je však zřejmé, že právě taková služba, která se mnohdy rozchází se společensky žádaným modelem orientovaným na výkon, zdraví nebo sílu, má smysl. Pastýřská péče o lidi slabé, nemocné, zraněné, která zachovává člověku důstojnost v každé jeho situaci, vychází z příkladu sloužícího Božího syna.

Evangelista Matouš představuje vážnost božího úmyslu v přijímání a službě těm, kdo jsou potřební (Mt 25,34-40). Kritériem pro otevření cesty do Božího království pro člověka je právě to, jak přistoupil k všelijak trpícím, vězněným, utlačovaným, osamělým, neboť v každém takovém člověku je přítomen Kristus. Neboť *Amen, pravím vám, cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili (Mt 25,40b)*. Těm, kteří se netěšili společenskému statusu ani lidskému zájmu, lidem opovrhovaným a obcházeným, těm nejmenším Kristus prostředkuje Boží blízkost a zájem. Naplňuje tak

jejich touhu to plném životě v lásce a naději. Tato pomoc vychází z Kristova vědomí služebného poslání, neboť... *nepřišel, aby si nechal sloužit, ale aby sloužil...* (Mt 20,28).

I prvokřesťanská církev vykazuje mnoho znaků duchovní péče zejména v klíčovém významu, že vyrůstá z církve jako křesťanského společenství. K člověku je v církvi je přístupováno s výhledem na druhý příchod Krista. V této době se církev i prostřednictvím pastýřské péče snaží člověka zachránit před hříchem a přivést na cestu k Bohu, vedoucí k záchraně. Příkladem horlivé pastýřské služby je apoštol Pavel, který se po svém obrácení u Damašku zcela pro Krista vydává ve službě jednotlivci i prvním sborům (2 Kor 11,28; Žd 13,17).

1.2 Diakonie – služba

Tento řecký pojem se může přeložit jako služba. Je tvořen ze dvou slov: dia znamená přes a konia - prach, popel. V novozákonní řečtině doslova znamená službu při stolech. *Ta neoznačuje služebnou práci otroků nebo snad nějakou podřízenost stávajícím poměrům.*⁷ *Diakonie se stává v křesťanském pojetí vykonáváním skutků pomoci bližnímu s motivací víry v Ježíše Krista. Je tím označována pomoc a péče o chudé a nuzné ve smyslu následování jednání Ježíše Krista (J 13, 15).*⁸

1.2.1 Biblické významy diakonie

Ježíš Kristus do pojmu diakonia (Mt 25, 42-44) zahrnuje kromě služby u stolu další činnosti, např. poskytování pokrmu a nápoje, navštěvování nemocných nebo vězňů. Tím je vyjádřen úplný smysl křesťanské činnosti lásky vůči bližnímu i pravé uřednictví, protože také zde platí, že co jednotlivec vykoná pro druhého, je službou Ježíši Kristu (Mt 25, 45). Ta je spojena s požadavkem, aby výše postavený sloužil druhým: *Ježíš je zavolal k sobě a řekl jim: Víte, že ti, kdo platí u národů za první, nad nimi panují, a kdo jsou u nich velcí, utlačují je. Ne tak bude mezi vámi; ale kdo se mezi vámi chce stát velkým, buď vaším služebníkem; a kdo chce být mezi vámi první, buď otrokem všech.* (L 22,26n, Mk 10:42-44, Mt 20,25-28). Pojetí Ježíšovy služby není v tom, že přišel, aby někdo konal diakonii jemu, ale aby on konal diakonii druhým. Ježíšův život a dílo byl pro prvokřesťanskou obec

⁷ OPATRŇY, M. [Http://diakonie-zapad.evangelnet.cz](http://diakonie-zapad.evangelnet.cz) : Církevní diakonie nebo diakonická církev? [online]. Diakonický odbor západočeského seniorátu Českobratrské církve evangelické, 2008 [cit. 2009-07-05]. Příspěvek. Dostupný z: <http://diakonie-zapad.evangelnet.cz/cirkevni-diakonie-nebo-diakonicka-cirkev-michal-opatrný>

⁸ BUTTA, T. <http://www.cesh.cz> : Z počátků křesťanské diakonie [online]. 2006-2008,24.04.2008 [cit. 2009-08-11]. Dostupný z: <http://www.cesh.cz/view.php?id=648>.

příkladem služby lásky. V Ježíši z Nazareta zjevuje Bůh člověku jeho lásku a milosrdenství viditelným způsobem v Podobenství o milosrdném Samařanu (L 10,25-37) nebo v Podobenství o marnotratném synu (L 15,11-32). Ve svědectví o smýšlení a činech Ježíše, v příkladech jeho konkrétní pomoci, v hodnocení a posuzování člověka, v jeho oběti a odevzdání pro druhé se stává poznatelné měřítko, kvalita a rozměr lásky, která je současně Boží i lidská.

Prvotní církve se potýkala s chudobou obyvatel, setkávala se se společností, kde byl kladen velmi malý důraz na zachování práva. Novozákonní svědectví ukazují, že ve službě byla klíčová osobní iniciativa a aktivita křesťanů, na níž stála. Ti, kdo službu přijímali, byli lidé zcela vykořenění na okraj společnosti a byli na pomoc a službu druhých zcela odkázáni. Služba tedy byla ve značné míře materiální, kdy pomáhala bližním před záhubou hladem či nemocí, ale také službou zvěstování evangelia.

Se službou lásky souvisí v prvotní církvi i pojem diakonos, kterým první křesťanští autoři označili ty, kteří se stali spolupracovníky apoštolů. Ti byli pro tuto službu vybráni, jak se o tom píše ve volbě sedmi jáhnů (Sk, 6). Apoštolové vybrali sedm mužů, o nichž se ví, že jsou plni Ducha a moudrosti (Sk 6,3). Těm byla svěřena péče o vdovy, která v sobě zahrnovala zřejmě i jakousi širší sociální a duchovenskou péči. Byli vybráni Štěpán, Filip, Prochor, Nikánor, Timón, Parmén a Mikuláš z Antiochie. Pro tuto službu byli oddělení vkládáním rukou: *Přivedli je před apoštoly, ti se pomodlili a vložili na ně ruce (Sk 6,6)*. Apoštol Pavel zmiňuje Štěpána, Fortunata a Achaika, kteří *se dali do služby bratřím (1 K 16,15)* a nabádá k podřízenosti: *I vy se ochotně podřizujte takovým lidem a každému, kdo pracuje na společném díle (1 K 16,16)*.

Prvotní církve u všech svých služebníků rozlišuje osobní úsilí apoštolů, kteří dostali moc Pána Ježíše Krista (Mk 3,13-19; 6,7-13; Mt 28,16-20; Sk 1,15-26; Ga 1,10-24), i působení Ducha Svatého při utváření různých služeb (1 K 12,28; Ef 4,11; Sk 20,28). Příkladem služebníka je sám Boží syn. Služba je tak znakem celé církve, jejíž hlavou je Kristus. Ježíš vystupuje jako služebník na svatbě v Káně Galilejské, kde proměnil vodu ve víno (J 2,5-9), v Markově evangeliu, kde uzdravuje Petrovu tchyni (Mk 1,31), když přichází, aby sloužil a dal svůj život jako výkupné za mnohé (Mk 10,45).

1.3 Vymezení pojmů zdraví, nemoc, umírání

1.3.1 Zdraví

Dle WHO (1946) je zdraví stav kompletní fyzické, duševní a sociální pohody a ne pouze nepřítomnost nemoci nebo neduživosti.⁹

K dosažení stavu úplné fyzické, duševní a sociální pohody musí být jednotlivec nebo skupina lidí schopni stanovit a realizovat své cíle, uspokojit své potřeby, změnit své prostředí nebo se s ním vyrovnat. Zdraví je tedy nahlíženo jako zdroj každodenního života, a nikoli jako životní cíl. Zdraví je pozitivní pojem zdůrazňující sociální a osobní zdroje právě tak jako fyzické schopnosti.¹⁰

1.3.2 Nemoc a umírání

Zdraví znamená stav biologické, psychické a sociální pohody. Nemoc tedy můžeme definovat jako diskomfort v jedné, ve dvou nebo ve všech uvedených složkách. V poslední době bývá ještě doplňován aspekt ekologický a spirituální. Je-li člověk nemocen, pak je třeba pečovat vyváženým způsobem o opětovné navození pocitu pohody, a to ve všech zmíněných oblastech, které onu pohodu zakládají.¹¹

Umírání je tedy stav, v němž nemoc přijde do fáze, kdy ji už nelze vyléčit zcela, je indikována příznaková léčba a nemoc svým postupem dovede život k smrti.

1.3.2.1 Paliativní medicína

O pacienty v posledních stádiích nemoci pečuje paliativní medicína, která představuje ucelený a nadějný systém pomoci umírajícím a jejich rodinám. Je to léčba a péče o nemocné, jejichž nemoc nereaguje na kurativní léčbu. Nejdůležitější je léčba bolesti a dalších symptomů, stejně jako řešení psychologických, sociálních a duchovních problémů nemocných. Cílem paliativní medicíny je dosažení co nejlepší kvality života umírajících a jejich rodin.¹²

Paliativní medicína bývá někdy veřejností vnímána jako nová disciplína, ale opak je pravdou, neboť až do novověkého pokroku medicíny byly jen u mála nemocí možnosti účinné léčby. Světová zdravotnická organizace (WHO) přiznává paliativní medicíně

⁹ ŘÍČAN, P. Psychologie náboženství a spirituality. Praha: Portál, 2007, s. 207, ISBN 978-80-7367-213-3

¹⁰ Otawská charta podpory zdraví 1986 – http://www.sos-ub.cz/proj_06/lekce4/hyp11.htm 5.4.2011

¹¹ HAŠKOVCOVÁ, H. Thanatologie: nauka o umírání a smrti. Praha: Galén, 2007, s. 25, ISBN 978-80-7262-471

¹² tamtéž, s.34

*nejvyšší prioritou, když poslední úsek pacientova života ovládnou tělesné symptomy, jako jsou bolest, pocit životní krize a obavy – jedním slovem již neléčitelné utrpení. Paliativní medicína je zaměřena na komplexní zmírňování všeho, co působí utrpení, a nejde jí přednostně o prodloužení života – rozhodně ne za každou cenu.*¹³

Nemoc člověku přináší zátěž, s níž se pacient nějakým způsobem vyrovnává a zpracovává ji. Tento proces probíhá v určitých fázích, které mají velmi individuální průběh i délku trvání. Mohou se vracet, střídát i prolínat. Vždy záleží na individualitě a osobnosti jedince, jak se bude s vážnou životní situací vyrovnávat. Je také důležité poznamenat, že *fázemi neprochází jen pacient, ale i jeho nejbližší.*¹⁴

U blízkých je důležité, aby neznemožňovali nemocnému přechod do další fáze. Rodina může být například stále ve fázi popírání, ale pacient už je se svým údělem smířen. Doprovázející by měl rodinu dovést do stejné fáze jako je nemocný co nejdříve, aby mu mohla být lepší oporou, především psychickou, a mohli si užít vzájemné blízkosti.

1.3.2.2 Fáze přijetí vážné nemoci podle Elizabeth Kübler-Rossové¹⁵

Jednotlivá stádia procesu přijetí nemoci popsala americká lékařka rakouského původu Elizabeth Kübler-Rossová, která se věnovala umírajícím pacientům, ve své knize O smrti a umírání. Na základě jejich poznatků jednotlivé fáze představím.

Jsou to: 1. Fáze – negace, šok, popírání 2. Fáze – zlost, vzpoura 3. Fáze – smlouvání, vyjednávání 4. Fáze – deprese, smutek 5. Fáze – smíření, přijetí

Negace, šok, popírání

Šok je bezprostřední reakcí na zjištění život ohrožující nemoc. V této fázi pacient mnohdy reaguje tak, že zjištěný fakt odmítá s odůvodněním, že se lékaři spletli, zaměnili výsledky, že to přece není možné. Někdy nemocní odcházejí k jiným lékařům s nadějí, že jejich původní diagnóza bude vyvrácena. Úzkostné odmítání správné diagnózy je typičtější u pacientů, kteří byli informováni předčasně nebo stroze a necitlivě. V této fázi člověk nechápe, co se s ním děje, je zmatený, není schopen přijímat a třídit informace. Je to prudká reakce, která rychle odeznívá a přechází do fáze popírání. V této fázi si nemocný vybírá, jaké informace přijme a jaké ne. To, co nezapadá do jeho představ a neslučuje se s jeho nadějami, nechce slyšet ani přijmout. Nemocný sám sebe přesvědčuje, že jde o omyl,

¹³ VIRT, G. Žít až do konce: Etika umírání, smrti a eutanazie. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 36, ISBN 80-7021-330-2

¹⁴ SVATOŠOVÁ, M. Hospice a umění doprovázet. Praha: Ecce homo, 1999, s. 27, ISBN 978-80-902049-2-9

¹⁵ KÜBLER-ROSSOVÁ, E. O smrti a umírání, Turnov: Arica, 1993, s. 35-120, ISBN 80-900134-6-5

který se brzy nějak vysvětlí. Nemocnému je třeba naslouchat, vše opakovaně a klidně vysvětlovat a s trpělivostí odpovídat na jeho otázky. Ten, kdo nemocného v této fázi doprovází, musí umět čekat. Přijímat nemocného i tehdy, jestliže jeho chování odporuje jeho vlastním názorům. Je třeba být nablízku pro chvíli, kdy se nemocný posune v přijetí nemoci do dalších fází a kdy bude žádat náš názor nebo oporu. Přijímající blízkost může pomoci překonat nemoc a strach z dalšího vývoje jeho zdravotního stavu. Mnohdy se však také stává, že nemocného při přijetí skutečnosti blokuje jeho okolí, které také těmito fázemi prochází a nachází se někdy v jiné, než sám nemocný. V rámci mých zkušeností s vážně nemocnými a umírajícími mám nejednu, kdy rodina nemocného ve fázi šoku nechce připustit, aby se jejich blízký posunul do fáze další. Stává se, že rodina hledá nové lékaře, léčitele či další lidi, od nichž očekává vyvrácení diagnózy, která tak neléčená může nadále postupovat. Nemocný se tak může dostávat do sporu s vlastní rodinou, když diagnózu přijme a chce se ve svém životě posunout s tímto vědomím dál, zatímco blízcí vynakládají marnou energii na její vyloučení.

Zlost, vzpoura

Tato fáze se projevuje tím, že se pacient začíná vyrovnávat se svou situací, což se mnohdy projevuje zlobou a útočností. Tím, že se jí brání, se může ostatním jevit jako nespravedlivý a nevděčný, který si na nich svou zlost vylévá už jen proto, že jsou zdraví. Výbuchy zlosti mnohdy směřují na ty, kteří mu pomáhají, i na jeho blízké, k nimž má citové vazby. Příbuzní by měli vědět, že není řešením odpovídat na jeho výpady chápajícím úsměvem ani výčitkami. Právě oni jsou totiž často zatíženi pocitem viny, že se chtěli k nemocnému hezky chovat, ale reagují na jeho agresivní chování svými negativními emocemi. Zatímco fázi první přijímají blízcí i ošetřující personál s pochopením, ve stádiu zlosti nemocný mnohdy naráží. Pro okolí je důležité si uvědomit, že výbuchy hněvu nejsou primárně osobního charakteru, ale spíše projevem zoufalství nemocného. Podstatné je vytvořit nemocnému příležitost pro bezpečné vyjádření úzkostí, obav i vzteku. Je důležité akceptovat nemocného s vědomím, že jeho zlost je v podstatě voláním o pomoc, jehož příčina tkví v pacientově bezmoci.

Smlouvání, vyjednávání

Tato fáze trvá pouze krátký čas, přesto je pro nemocného stejně důležitá jako ty ostatní. Nemocný chápe svou situaci, ale ještě stále se mu nedaří, aby svou novou životní

skutečnost plně přijal. Jestliže pacient zprvu nedokázal čelit skličujícím faktům, a později, ve druhé fázi, byl rozzloben, nyní se snaží docílit nějaké dohody, která by vážnost či nevyhnutelnost situace mohla alespoň oddálit. Smlouvá o čas. Rád by se dožil například promoce dítěte nebo narození vnuka. Někdy, pokud je takového cíle dosaženo, si člověk nastaví další událost, u které chce být. Člověk doprovázející nemocného ve fázi smlouvání má velmi významný úkol, a to pomáhat nemocnému vytvářet krátkodobé cíle a každý splněný cíl ocenit. Pokud se nemocný ptá, jestli se může dočkat nějaké události za určitý časový úsek, nedáváme striktní odpovědi, ale ptáme se, proč je to pro něho tak důležité, a také mluvíme o tom, že nikdo z nás nemá jistý ani příští den.

Deprese, smutek

Nemocný je konfrontován s realitou a uvědomuje si, kolik ze svého života ztrácí. Čelí mnohým omezením způsobeným progresí nemoci. Nemůže dělat věci, které ho těšily, mizí některé jeho vztahy i možnosti realizace, které dříve měl. Zdravotní stav nemocného se zhoršuje. Je unavený ztrátou nadějí, zesláblý z bolesti a nepohody těla, psychicky vyčerpaný. Přichází velký smutek ze ztráty zdraví a další budoucnosti. V této fázi pacient opouští nereálné naděje. Nemocný lituje toho, co a koho opouští, a navíc přichází i smutek pramenící z nadcházejícího loučení se svými blízkými. V tomto období se člověk vymaňuje ze svých sociálních vztahů. Je důležité, aby bylo nemocnému umožněno vyjádřit svůj žal z blížící se ztráty života, pomoci mu vytvořit bezpečné a přijímající prostředí, v němž nemocný může vyjádřit všechny své emoce. Pokud je toto nemocnému dopřáno, může dospět do konečné fáze smíření mnohem snáze a bude také vděčný těm, kteří s ním dokáží být i v jeho období smutku, kdo ho dokáží doprovodit i v prožívání konečnosti a bolesti ze všech ztrát, aniž by mu stále říkali, ať není smutný. Žádná laciná útěcha zde není na místě, může být naopak další zátěží pro nemocného, se kterou se musí vyrovnat, a může také učinit nedůvěryhodnou osobu doprovázejícího, který není schopen se plně otevřít jeho smutku a potřebě ho vyjádřit.

Smíření, přijetí

Fáze smíření je fází poslední a neprožívají ji všichni nemocní. Jestliže však měl pacient dostatek času a pomohl-li mu někdo prožít a zvládnout výše popsaná stádia, může dosáhnout stavu, kdy překoná fázi smutku a ani necítí zlost. Přijímá svůj životní úděl i svou konečnost. *Čím více nemocnému projevujeme drobnými pozornostmi svoji lásku, tím*

dříve se probouje do stádia smíření.¹⁶ V tomto stádiu nejde o rezignaci nebo přiznání prohry. Člověk smířený se svým údělem si je vědom toho, že jeho čas přišel. Přijímá pravdu a akceptuje svůj zdravotní stav a situaci, v níž se nachází. Očekávání brzkého konce nemocného již neděsí. Nemocný bývá unaven a zesláblý, často upadá do krátkého spánku. V tomto období potřebuje více pomoci doprovázejícího rodina nemocného. Okruh jeho zájmů se úží, mnohdy si přeje být sám, nemívá potřebu již přijímat návštěvy, boj je dobojován a je očekáván čas posledního odpočinku. Komunikace s pacientem je především neverbální. Pacienti v této fázi se tak nápadně podobají trpícímu Kristu, že člověk nemůže udělat nic jiného, než se před nimi hluboce sklonit. Mají za sebou nesčetné zápasy a boje, uzráli, zpokorněli. V nich vidět Boha, to již není opravdu těžké.¹⁷

1.4 Logoterapie

Žádný psychiatr, žádný psychoterapeut, ani žádný logoterapeut nemůže nemocnému říci, co je to smysl, daleko spíše však můžeme prokazovat, že život má smysl – ano, více než to: že si ponechává smysl za všech podmínek a okolností, a to díky možnosti najít smysl i v utrpení, přetvořit utrpení v lidské rovině k výkonu – jedním slovem, vydat svědectví o něčem, čeho je člověk schopen i při ztroskotání...¹⁸

Logoterapie je psychoterapeutický směr, který akcentuje smysl lidského bytí jako nejvyšší lidskou hodnotu, jejíž hledání je hlavním motivem existence člověka. Slovo logoterapie pochází z řeckého logos čili smysl. Otcem logoterapie je rakouský lékař Viktor Emanuel Frankl, který tak založil 3. vídeňskou psychoterapeutickou školu, a to po psychoanalýze Sigmunda Freuda a individuální psychologii Alfreda Adlera. Kdyby důraz na úlohu smyslu života formuloval psychoterapeut, který neprošel několika koncentračními tábory, v nichž přišel o téměř celou svoji rodinu, bylo by možné namítat, že jeho psychoterapie nabízí jen útěchu, jejíž hodnotou je přežít tragédie lidského života. Vyjadřuje-li se však k tématu smyslu života člověk s životním příběhem, v němž bolest a utrpení hrály významnou roli, můžeme tuto psychoterapii přijmout v hloubce její autenticity podložené životem autora jako zdroj naděje a odhodlání.

¹⁶ SVATOŠOVÁ, M. O naději. Kostelní Vydří: KNA, 2003, s. 15, ISBN 80-7192-833-X

¹⁷ tamtéž, s. 14

¹⁸ FRANKL, V. E. Psychoterapie pro laiky. Brno: Cesta, 1998, s. 20, ISBN 80-85319-80-2

2. Stručný nástin duchovní péče v pojetí teologů CČSH

V tradici Církve československé husitské se oblastí duchovní péče zabývali především teologové prof. Otto Rutrle a prof. Milan Salajka, z jejichž odborného pojetí budu vycházet.

2.1 Otto Rutrle

*Duchovní péče se stane skutečnou péčí o lidské duše teprve v kontaktu s živou náboženskou vírou a křesťanskou osobností.*¹⁹ Takto uvádí profesor Rutrle jednu ze svých odborných úvah. Duchovní péči nelze vytrhnout ze služby evangelia a křesťanské víry, na níž stojí a padá. Uvádí, že duchovní péče je srdcem všech ostatních činností, neboť tato oblast křesťanské péče staví konkrétní lidský příběh člověka před Ježíše Krista.

Duchovní péče směrem navenek vyjadřuje a realizuje podstatu života víry křesťana. Z víry v trojjediného Boha vyplývá odpovědnost za bližního, ze které vychází zájem o pomoc člověku, která vychází z Kristova příkladu, který v sobě nese živý boží obraz. *Duchovní péče spočívá na vědomí odpovědnosti za bližního, které nás vede k takovému jednání a k takovému vztahu k našemu bližnímu, aby náš život, naše skutky, slova, příklad jemu pomáhaly nalézt cestu k Bohu skrze Krista.*²⁰ Pastýřská pomoc a péče má tedy základ v Kristu a evangeliu a nesmí být od nich odloučena. K odpovědnosti za péči o duši bližního není odpovědný jen duchovní z titulu svého úřadu, ale každý křesťan, každý laik, k němuž přichází jeho bližní s prosbou o pomoc. Tato křesťanská odpovědnost je zároveň povinností vyplývající z víry a následování Kristova. Každý křesťan je vázán povinností, aby jeho život nebyl pohoršením vzhledem k boží vůli, má svému bližnímu prokazovat lásku a svou osobou být vzorem, která ke Kristu ukazuje. *Vědomí vzájemné duchovní péče charakterizuje pravou křesťanskou církev a pravou náboženskou obec, neboť je ovocem společenství víry a lásky.*²¹ Rutrle apeluje na křesťanské obce a jednotlivé členy v nich, aby se nezříkali své odpovědnosti za bližní. Má za to, že dnešní křesťan musí být znovu postaven před úkoly lásky k člověku, od nichž se mnohdy odklání. Touží po opuštění církve od formalismu a nastoupení cesty k osobnímu zájmu, péči a osobní víře ve

¹⁹ RUTRLE, O. Základní problémy duchovní péče. Praha: Blahoslav, 1940, s. 2

²⁰ RUTRLE, O. O pomoc nejvzácnější: Příručka pro laickou práci pastorační v církvi československé. Praha: Ústřední rada církve československé, 1948, s. 29

²¹ tamtéž, s. 30

společenství těch, kteří společně ponosou břemena jedni druhých. Církevní společenství i jednotlivec je zcela závislý na Kristu a jeho pomoci, neboť člověk ze své vlastní vůle se mnohdy Bohu i svým pastoračním úkolům vzdaluje.

Duchovní péče předpokládá možnost uchopení pravdy boží člověkem. Její funkce spočívá ve vedení člověka k samostatnému pochopení boží pravdy ve víře v konkrétní potřebě a konkrétní životní situaci. Duchovní péče je tedy v podstatě spolupráce s působením božím na duši člověka, vykonávaná obecnstvím, nebo věřící osobností v duchu Ježíše Krista.²² Člověk může poznat Boží vůli, která mu může být zprostředkována Božím slovem, ale také člověkem, který duchovní péči bližním nabízí. Tato pomoc se obrací k evangeliu při realizaci duchovní služby a v jeho světle hledá řešení problému i odpovědi na otázky.

Rutrle vidí klíčovou úlohu laiků v duchovní péči o bližní. *Vlastním nositelem náboženského života církve jsou laikové. Ti jsou těmi údy církve, kteří mohou prakticky nésti ducha Kristova do světa.²³ Zdůrazňuje, že právě prostřednictvím mezilidských vztahů na místech, kde lidé žijí, pracují, kde se setkávají, je možné přirozeně působit v rámci duchovní péče, přinášet lidem pomoc, útěchu i naději božího slova. Díky účasti laiků na práci a životě církve se stává dynamickou a otevřenou. Laickou službu by měli podporovat i lidé v duchovním úřadu, kteří mají vystoupit z kostelů a od kazatelen a jít sloužit do všednodenního lidského trápení všude tam, kde je třeba. Duchovní péče se zdaleka netýká jen obřadů a vysluhování svátostí, které přísluší duchovním, ale je přítomna také v katechezi, v návštěvách rodin, práci s dětmi, mládeží, seniory či nemocnými.*

Duchovní péči jako pomoc ku spáse může poskytnouti jen upřímně zbožný křesťan, uvědomělý příslušník církve, který sám duchem Kristovým žije a je odborně pro svůj úkol připraven. Je nutno položit také důraz na uvědomění: od laiků v činnosti církevní požadujeme uvědomění věroučné, ujasnění víry. Kvalifikace odborná je pak dána přípravou, která se vztahuje na rozsah pomocné pastorační služby.²⁴ Rutrle tedy od služebníků Páně v rámci duchovní péče žádá nejen zakotvení ve víře i věrouce církve, ale také odborné zázemí v oblasti duchovní péče, kterou člověk poskytuje. Nejde tedy o nahodilé jednání postavené jen na duchovní horlivosti, ale službu víry i znalostí.

²² RUTRLE, O. Základní problémy duchovní péče. Praha: Blahoslav, 1940, s. 84

²³ RUTRLE, O. O pomoc nejvzácnější: Příručka pro laickou práci pastorační v církvi československé. Praha: Ústřední rada církve československé, 1948, s. 32

²⁴ tamtéž, s. 36

2.2 Milan Salajka

K základním činnostem církve patří i to, co se nazývá duchovní péčí. Novozákonně se kvalifikuje jako situační christologické svědectví obce a jejího správce se zaměřením k lidem tak, aby byli „přivedeni před Boha jako dokonalí v Kristu“ (Ko 1,28), a to s pomocí jejich duchovního budování „pro zralé lidství měřené mírou Kristovy plnosti“ (Ef 4,13). Za ústřední metodu této činnosti se pokládá akomodace (zaostření) a aplikace (uplatnění) božího slova směrem k lidským potřebám, spolu s otvíráním lidských duševních kapacit vůči aktivitám Ducha svatého.²⁵ Křesťanská duchovní péče se týká celého, Bohem stvořeného, ale do hříchu padlého světa a člověka, který může být vykoupen jen skrze oběť Ježíše Krista a Božím duchem je pozvedán k naplnění Jeho vůle a záměru. Duchovní péče je konána jak uvnitř společenství církve, tak i vně, a to jak v rozmanitých formách individuální i skupinové péče. Klíčové zakotvení duchovní péče je v Bohu jako původci a také životním průvodci ve víře. Tato formu služby bližním vstupuje do lidských krizí, trápení i hříchu, aby přinesla pokoj a pohled z perspektivy víry.

Duchovní služba církve je myslitelná jen jako projev služby Kristovy, vyznačené její složkou vyznavačsko zvěstovatelskou, kněžskou a pastýřskou.²⁶ Salajka tak označuje několik hlavních složek, které musí duchovní služba církve splňovat a které vychází z osobní zkušenosti víry, zvěstování boží slova, duchovenské služby a doprovázení. O duchovní péči také uvádí, že se stará o obsahovou čistotu a životnost víry. Ten, kdo pastýřskou službu poskytuje, tedy musí být zakotven ve víře, která je zocelená nejen prožitou zkušeností, ale také odborným teologickým zázemím, aby byla patrná a jasná duchovní orientace duchovního plynoucí z věrouky církve, k níž náleží. Salajka také uvádí, že duchovní péče nese pečeť diakonie – pečuje o člověka, jehož ve jménu Páně provází životem, zejména v kritických chvílích. Nepostrádá ani znak koinocity – věnuje se vztahům věřících členů obecnosti církve (i ke společnosti).²⁷ K základům duchovní péče tedy patří právě kultivace a rozvíjení vztahů uprostřed křesťanských obcí, z nichž služba vychází. Vzhledem k tomu, že pastýři přichází k lidem s mnoha problémy, také vztahovými a rodinnými, je velmi důležité, aby byl hodnověrným nositelem této služby a společenství, které ho doprovází svými modlitbami a podporou. Pokud by pastýř sám narušoval či bořil vztahy vzájemnosti ve společenství či v jiné oblasti vlastního života, bude se tak

²⁵ SALAJKA, M. Křesťanská církev ve své duchovní aktivitě a práci: Obzor praktické a pastorální teologie. Praha: Karolinum, 1998, s. 105, ISBN 80-7184-655-4

²⁶ SALAJKA, M. Úvod k praktické teologii a praktickoteologické úvahy. Praha: Husova československá bohoslovecká fakulta a ČČSH, 1984, s. 60

²⁷ SALAJKA, M. Teologie a praxe církve. Praha: Karolinum, 2000, s. 80, ISBN 80-246-0102-8

zpronevěřovat nejen službě a Bohu, ale i těm, k nimž přichází. Tato služba klade velký nárok na osobní život doprovázejícího, ve kterém se odráží realita jeho života víry a schopnosti mezilidské vztahy budovat a rozvíjet. *Jestliže církev zvěstuje Boží ochotu odpustit lidská selhání a provinění, a tak otevřít cestu ke „znovuzrození“, pak i pastorační podněcuje lidskou odvahu spolehnout se na moc odpuštění v mezilidských vztazích.*²⁸

V rámci pastýřské služby se dle Salajky setkáváme také s tím, *jak špatně umí lidé hospodařit se svou mravní svobodou a odpovědností.*²⁹ V první řadě by tak především doprovázející měl nahlédnout na svůj život, službu a pohnutky, než přistoupí ke službě druhým. V rámci duchovní péče pak může člověka doprovázet k tomu, aby skrze tuto schopnost mohl řešit svá trápení a vztahy a kultivovat je k obrodě a dobrému dle boží vůle při zachování svobody a odpovědnosti své i svých bližních.

²⁸ SALAJKA, M. Syllabus praktické teologie. Praha: Husův institut teologických studií, 2006, s. 72, ISBN 80-7000-253-0

²⁹ SALAJKA, M. Teologie a praxe církve. Praha: Karolinum, 2000, s. 87, ISBN 80-246-0102-8

3. Spirituální potřeby nemocných

Vážné onemocnění člověku zpravidla radikálně mění jeho dosavadní způsob života. Nemoc není jen zdrojem obav, nejistoty nebo strachu, ale klade nové nároky na mezilidské vztahy a otevírá svíravěji otázky, které se týkají vnitřních a hlubokých potřeb člověka. Mohou se proměňovat mezilidské vztahy i emoce nemocného v nich.

Spirituální potřeby se netýkají jen lidí, kteří mají definovanou svou víru, ale všech, koho se utrpení dotýká a kdo je konfrontován s otázkami, které na něj nová životní situace klade. Ať už člověk žije z víry nebo ne, témata smyslu, lásky, naděje či odpuštění se dotýkají lidské podstaty jako takové.

Při naplňování spirituálních potřeb nemocných se doprovázející a pacient potkávají v prostoru, který klade velké nároky na vzájemný vztah, důvěru a otevřenost v něm. Jde o prostor velmi intimní, v němž se jde na hlubinu lidství a jsou vysloveny otázky, prosby nebo témata, která mnohdy během celého života zůstávala skryta. O otázkách duchovních potřeb je také třeba komunikovat s nemocným ve vhodném čase, a proto je třeba, aby byl doprovázející citlivý na okamžik, kdy k nemocnému přichází. V takto hlubokém kontaktu s nemocným se doprovázející vydává i osobně, stává se součástí osobního vztahu s nemocným, k němuž přichází, a zároveň je třeba, aby si zachoval jistou míru odstupu, aby byl schopen tuto službu vykonávat dobře a dlouhodobě. Pokud by si doprovázející neuměl hlídat hranice svých vlastních možností a osobních investic, mohlo by brzy dojít k syndromu vyhoření a neschopnosti průvodce dobře službu vykonávat. Nicméně duchovní péče nikdy není neutrální, jednak proto, že vychází z křesťanské víry a evangelia, a také vzhledem k tomu, že se děje v rámci mezilidského vztahu, v němž průvodce i nemocný společně hledají cesty k nalezení smyslu situace i možnosti naplnění duchovních potřeb.

3.1 Potřeba najít smysl života

Nemoc i umírání může být vnímáno jako příležitost k zastavení na cestě života, na které mnohdy nemá člověk čas, kdy lze udělat revizi cílů, snah a směřování, mezilidských vztahů i vztahu k Bohu, po nichž se člověk zraněný svou situací mnohdy intenzivněji ptá a pracuje s nimi. *To, čím je člověk do hloubi duše naplněn, není ani vůle k moci, ani vůle k rozkoši, nýbrž vůle ke smyslu. Na základě právě této vůle ke smyslu je člověk uzpůsoben k*

tomu, aby hledal a naplňoval smysl, ale také aby se setkával s jinými lidskými bytostmi, aby je miloval.³⁰

V. E. Frankl chápe člověka jako bytost hledající smysl svého života. *Člověk je utvořen a nasměrován k něčemu, co je více, než on sám, ať už tím myslíme poslání, které naplňuje, nebo jiné lidské bytosti, s nimiž se setkává. Tak či onak, lidství vždycky míří nad sebe samo, a tak transcendentno samo o sobě je podstatou lidské existence.*³¹ Smysl života není nic daného, je to úkol neustálého hledání, ale také možnost k nalezení. Jde o čas daný k možnosti položit si otázku, co tato nová životní situace pro mě znamená, co mi může ukázat nebo dát.

Toto období může být také příležitostí k prohloubení důvěry v toho, který zaslubuje svou věrnou přítomnost a který posílá svého Syna jako průvodce do vši temnoty bolesti i utrpení, které je člověku možné. Právě příběh Ježíše, který byl při příjezdu do Jeruzaléma vítán, pak zrazen, zapřen, ukřižován a vzkříšen, může být paralelou k promýšlení cesty pro nemocné či umírající, kteří mohou jít z beznaděje s Ježíšem k životu věčnému. *Po nejtemnější události se vše může obrátit a v radosti nastat událost nejsvětější, totiž vzkříšení. Vzkříšení života... Naděje lidstva je nadějí osobní. Naděje pro každého pacienta. V těžkém onemocnění je totiž beznaděj, a naděje, smrt a život v tak těsném spojení, jak tomu bylo na cestě křížové.*³²

3.2 Potřeba víry

Mnoho nemocných či umírajících hledá ve své bolestné situaci vztah k Bohu a víru, která by jim přinesla vnitřní pokoj a naději do dní budoucích. Hledají vlastní vnitřní a osobní zkušenost přítomnosti Boha uprostřed svého trápení a své nejistoty. Při doprovázení na cestě víry nemocných a umírajících je možné vlídně představit Boží blízkost, která je trvalá a věrná v každé lidské situaci. Můžeme zvěstovat, že Bůh člověka neopouští, že ho hledá a vrací ho zpět k sobě. Bůh milující člověka až na smrt kříže, navzdory všemu, co o nás víc, čím jsme se provinili. Je možno tuto zvěst doprovodit čtením evangelijních příběhů o uzdravení (Mt 8,1-13;28-34; 9,27-34; L 7,1-17; 8,26-56), odpuštění (Mt 18,21-22); a přijímání hříšných (L 7,36-50; J 8,1-11). Pro člověka mnohdy není snadné víru najít, neboť: *Věřit Bohu znamená spolehout se na to, v co doufáme, a být si jist tím, co nevidíme*

³⁰ FRANKL, V. E. Psychoterapie pro laiky. Brno: Cesta, 1998, s. 12, ISBN 80-85319-80-2

³¹ tamtéž, s. 11

³² VODVÁŘKA, P. Křížová cesta nemocného rakovinou. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004, s. 10, ISBN 80-7266-168-X

(Žd 11,1). Toto svědectví Bible snadněji přijmou nemocní, kteří mají osobní zkušenost víry, prožitek, že spolehnout se na Boha, který je přítomen v Duchu svatém, je skutečně podporou a pomocí v jakékoli krizi. Pro bližní, kteří se k víře přiblíží ve chvíli mezní situace nemoci či umírání, může být nalezení odpovědi složitější, neboť předchozí zkušenosti s Boží blízkostí nemají. K této situaci uvádí přední evangelický starozákonní teolog a religionista Jan Heller toto: *Tváří v tvář zmarňující nicotě nelze vydržet bez odpovědi. A tu se otevírá člověku několik možností: Buďto se pokusí o odpověď sám či snad přesněji snažit se ji odečíst z ozvěny vlastních výkřiků do hlubin mlčícího vesmíru. Nebo se pokusit svému životu smysl dát, byť jen na okamžik, v domnění, že tento smysl již známe, že tedy stačí jej uskutečnit, realizovat... východisko z bludného kruhu tu je, a to jediné: připustit, chcete-li uvěřit – že nad námi a mimo nás, před naším vědomím a nad naším vědomím tu může být ODPOVĚĎ, nepředemětná a bytostná. Odpověď, která naplňuje naše bytí smyslem jinak, svrchovaněji a hlouběji než jsme čekali a uměli si představit...*³³

Důležitým aspektem víry je také důvěra. Lidé nemocní či umírající mohou přestávat věřit svým lékařům v případě, že se vyhybají odpovědím, které pacient žádá a očekává, ztrácejí někdy důvěru i ke svým nejbližším, kteří se tváří, že všechno bude dobré, i když nemocný či umírající ví, že prožívá svůj poslední čas a brzy odejde. V těchto chvílích zvláště člověk hledá důvěru, kde se může otevřít a nepředstírat. Důvěru, že bez obav nemocný může vyjádřit svůj strach, obavy i očekávání z toho, co s ním bude a na co se má připravit. Když se náš protějšek chová důvěryhodně, rodí a upevňuje se i naše důvěra k němu. *Zdá se, že tak tomu je i s božími sliby, o nichž čteme v Bibli. V životě se tak krok za krokem přesvědčujeme, že Bůh své sliby plní – že je důvěryhodný. Můžeme mu proto věřit – i jeho nám určeným zaslíbením.*³⁴ Nemusíme v jeho náručí mrhat svými posledními silami na přetvářku, ale plně se mu otevřít a nalézt v něm pokoj.

3.3 Potřeba naděje

Naděje pro život znamená perspektivu, schopnost vidět možnost, dveře, které ještě zůstávají otevřené. Okamžik, když už není možné nemocného vyléčit, neznamena konec naděje. Je možné v každém stádiu nemoci uvidět a realizovat malé kroky k drobným

³³ HELLER, J. Bytí v otázce In: Křesťanská revue LVII., č. 10, Praha: ETF UK, 1990, s. 220

³⁴ KŘIVOHLAVÝ, J. Pastorální péče. Praha: Evangelikální teologický seminář, 2000, s. 29, ISBN 80-85942-42-9

cílům, který chce nemocný prožít. *I když krůčky jsou stále kratší, naděje zůstává.*³⁵ S nadějí může nemocný žít stále život, v němž je nějaké PROČ. *Nikdy bychom neměli říci, že situace je beznadějná. Lze popravdě přiznat, že je to vážné nebo těžké. Rozdíl je v tom, že důraz je na tíži, nikoliv na beznaději.*³⁶

*Žijeme-li, žijeme nadějí. Přestaneme-li mít naději, začneme se propadat do beznaděje a zoufalství. Život bez naděje přestává být životem, který by stál za to, aby byl žit.*³⁷ S tímto vědomím bychom měli přistupovat k nemocným, jimž jdeme sloužit. Naděje je klíčovou konstantou, která určuje směr další kvality života v každém okamžiku.

Křesťanská naděje je úzce spjata s posledními věcmi člověka. Boží věčnost a Kristovo zmrtvýchvstání, to jsou důrazy křesťanské naděje. Tuto důvěru si nemůžeme dát sami, je to dar Ducha, který můžeme jen přijmout. *„Jako věřící doufáme, že v setkání s Bohem zakoušíme lásku, kterou potřebujeme, abychom byli celým, plným člověkem; že jsme osvobozeni od povinnosti stále a bez přestání muset podávat nějaký výkon, a v neposlední řadě: že i tělo bude mít účast na slávě zmrtvýchvstalého Pána. Takovou naději si nelze vyrobit, ta je spíše darem.*³⁸ *Kristus byl vzkříšen jako první z těch, kdo zesnuli (1 K 15,20).* Je to vítězství pro člověka, neboť jde o naplnění božího příslibu k nové budoucnosti člověka. Do lidského světa tak přichází eschatologická naděje budoucího věku, která prolamuje moc smrti a hříchu směrem k budoucnosti, kterou lze zakusit už v tomto čase. Jde o naplnění všech zaslíbení, která Bůh dal Izraeli, a zároveň nový začátek. Kristův kříž je znamením boží naděje pro všechny, kdo na zemi žijí ve stínu kříže. V naději, která se rodí z kříže, je historický závazek i otevřenost eschatologické budoucnosti.

*V křesťanské existenci přísluší přednost víře, ale prvenství naději. Bez znalosti Krista, kterou získáváme vírou, by se stala naděje utopií visící ve vzduchoprázdnu. Naděje je proto pravým rozměrem víry, je to cesta víry k jejímu předmětu, Bohu.*³⁹

V kontaktu s nemocným či umírajícím vždy myslíme primárně na jeho potřeby a bez ohledu na to, zda zrovna jeho situaci jako nadějnou cítíme nebo ne, je třeba prostor naděje nechávat otevřený. Je důležité si uvědomit, že naše nešetrná komunikace, verbální nebo neverbální, může být nemocnému zdrojem pochybností, které ho mohou o naději připravit. Je skutečně nutné volit velmi dobře slova i celkový přístup k nemocnému,

³⁵ SVATOŠOVÁ, M. Hospice a umění doprovázet. Praha: Ecce homo, 1999, s. 34, ISBN 978-80-902049-2-9

³⁶ tamtéž, s. 35

³⁷ KŘIVOHLAVÝ, J. Sdílení naděje. Praha: Návrat domů, 1997, s. 10, ISBN 80-85495-64-3

³⁸ ABELN, R., KNER, A. Umírání znamená loučení. Kostelní Vydří: KNA, 1993, s. 24, ISBN 80-85527-35-9

³⁹ DE FIORES, S., TULLO, G. Slovník spirituality. Kostelní Vydří: KNA, 1999, s. 560, ISBN 80-71923-38-9

abychom v něm působení naděje podpořili.

3.4 Potřeba lásky

Pro každého člověka je důležité mít pocit, že je milován. Že je přijímán v lásce ve své jedinečnosti, že je lásky hoden, že existuje někdo, komu na něm záleží, v kom může najít podporu a kdo mu jeho cit opětuje. *...bez lásky, bez setkávání, bez náklonnosti by nebylo lidství. Jen člověk, kterého druzí milují, se může rozvíjet k lidské důstojnosti. Člověk pro svůj život potřebuje neustále záblesky světla srovnatelné se záblesky naděje a šťastné okamžiky – tedy lásku.*⁴⁰

V nemoci a umírání člověk čerpá člověk z vzájemných blízkých vztahů či z lásky k Bohu sílu i naději pro všechny zápasy či smíření, kterými žije. Tato klíčová hodnota emočních vazeb je nenahraditelná a má zcela výjimečné postavení v životě lidském. Je bohatým zdrojem esence života člověka v radosti i bolesti, naplněním smyslu i jeho ztráty. Skrze lásku je člověk schopen pozvednout svůj život ze slabosti a bezmoci k mnohdy neočekávané síle a její absence může lidský život zlomit. Láska, jejíž podstatou je také schopnost přijetí druhého, takového jaký je, nese klíč nejen pro zdravý vývoj a rozvoj člověka od dětství, ale určuje jeho obraz o sobě samém, jeho sebeúctu, sebevědomí a schopnost vytvářet zdravé a svobodné mezilidské vztahy, bez závislosti nebo útisku.

V pastoraci není možné zapomínat na lidskou potřebu lásky, a tak má doprovázející společně s nemocným hledat cesty k jejímu naplnění a vzájemnosti tak, aby nemocnému mohla být zdrojem přijetí i otevřenosti být sám sebou v bolesti, nejistotě i strachu. Když není možné ulevit od fyzické bolesti, je stále možné s nemocným BÝT. Láska není jen ve slovech, ale mnohdy spíše v trpělivém mlčení, v blízkosti a v pocitu bezpečí, který se nemocnému můžeme ve vztahu pokusit vytvořit.

Zásadní zvěst evangelia je dvojí přikázání lásky: *Mistře, které přikázání je v zákoně největší? On mu řekl: Miluj Hospodina, Boha svého, celým svým srdcem, celou svou duší a celou svou myslí. To je největší a první přikázání. Druhé je mu podobné: Miluj svého bližního jako sám sebe. Na těchto dvou přikázáních spočívá celý Zákon i Proroci (Mt 22,36-40).*

Křesťanství vyznává, že zdrojem a původcem pravé lásky je trojjediný Bůh, který ve vztahu Trojice – Otce, Syna a Ducha lásku uskutečňuje a uchopuje jí, tedy miluje, celé své stvoření včetně člověka. Bůh je ten, kdo se k lidem z lásky sklonil ve svém synu Ježíši

⁴⁰ ABELN, R., KNER, A. Věřím, doufám, miluji. Kostelní Vydří: KNA, 1996, s. 51, ISBN 80-71921-66-1

Kristu, jenž ve svém životě, oběti i smrti sestoupil do vši lidské bolesti, trápení i nadějí, aby je vykoupil. Pro záchranu člověka Otec vydal Jediného do rukou lidské zloby, nespravedlnosti a krutosti. V tomto kontextu mluvíme o utrpení božím, o jeho sebevydání.

Nic menšího než Kristovo odsouzení a utrpení kříže nemohlo člověka spasit z fatality hříchu a smrti. Bůh za nás obětoval Toho, kterého vyvolil a miloval, a Kristova láska je láska boží i lidská. A my se tak s ním ve svém lidství můžeme setkat. To je zvěst, kterou můžeme citlivě zvěstovat lidem v nouzi, pokud ji chtějí slyšet. Láska je dar a ten není možné nikomu nutit, můžeme nabídnout a nechat člověka v jeho svobodě, aby se rozhodl ji přijmout nebo odmítnout.

3.5 Potřeba odpuštění

V nemoci a umírání dochází k zásadním průlomům při bilancování života. V souvislosti s tím se otevírají i mnohé vztahové rány, záležitosti neuzavřené a člověk cítí potřebu úlevy a osvobození od vin, které způsobil sám nebo které byly způsobeny jemu. Jeho život má najednou jinou perspektivu, jiný kontext.

Potřeba odpustit souvisí se završením sebepoznání, s rozpoznáním vlastních pocitů bolesti a zloby vůči druhému. Odpuštění přináší úlevu a často dramaticky mění vztahy mezi lidmi. Doprovázející by neměl zasahovat do rozhodování nemocného, zda, komu a co potřebuje nemocný odpustit. Měl by mu pozorně naslouchat a umožnit mu odpuštění vyjádřit. Nemocný může odpustit i člověku, který již nežije. Pro nemocného je totiž důležitější vlastní prožitek odpuštění než jeho samotné sdělení člověku, kterému patří. Není zcela vázáno na přítomnost toho, koho se týká. Stejnou, ne-li větší úlevu jako odpustit druhému přináší nemocnému získání odpuštění od druhého. Ani tentokrát by neměl být nemocný svými blízkými zrazován v rozhodnutí požádat o odpuštění. Jeho pocity a přání by měly být brány vážně a měly by být respektovány. Nemocný si například může přát, aby k němu byli pozváni příbuzní, se kterými se třeba již dlouho nestýká. V tomto případě je totiž pro nemocného důležité, aby odpuštění uslyšel, uviděl, aby jej prostě jasně a zcela srozumitelně obdržel. Získání odpuštění přispívá velikou měrou k vnitřnímu klidu nemocného.⁴¹

V rámci pastorační péče je velmi důležité, aby průvodce nemocného skutečně DOPROVÁZEL a nepodsouval mu svá vlastní stanoviska. Nemocný sám je stále autorem svého života a potřebu odpustit nebo odpuštění přijmout není možné nijak modifikovat či

⁴¹ <http://www.umirani.cz/psychicke-socialni-a-spiritualni-potreby.html>

zpochybňovat.

Nový zákon odpuštění vyjadřuje pomocí dvou hlavních sloves, a to: charizomai (zacházet s někým milostivě) a afíemi (odeslat, uvolnit). Několikrát se vyskytuje také podstatné jméno afesis (prominutí, odpuštění).

NZ vysvětluje několik skutečností. Především to, že člověk, jemuž bylo odpuštěno, má také jiným promíjet jejich provinění (viz modlitba Páně Mt 6,9-15; Lk 11,2-4). Ochota odpouštět druhým svědčí o tom, že člověk skutečně činil pokání. Je si vědom své vlastní slabosti nebo vin či podílu na nich a důsledcích. Náš postoj by měl pramenit z vědomí, že Kristus nejprve odpustil nám a my bychom ho, skrze přijetí daru odpuštění, měli následovat. *Jako Pán odpustil vám, odpouštějte i vy (Ko 3,13)*. Ježíš to zdůrazňuje i ve svém Podobenství o nemilosrdném služebníkovi (Mt 18,23-35), které vypráví o tom, jak si král vyžádal účty od svých služebníků. Jeden mu dlužil veliké jmění a nemohl ho vrátit. Král ho chtěl prodat i s rodinou, ale služebník prosil o odpuštění a toho se mu od krále dostalo tak, že mu celý dluh odpustil! Po tomto aktu milosrdenství však tento služebník šel, potkal jednoho ze spoluslužebníků, který byl dlužen jemu a prosil ho odpuštění, ale on, přestože se mu dostalo milosti od krále, tohoto sposlužebníka dal zavřít, dokud mu dluh nesplatí. O tomto jeho jednání se dověděl král a potrestal ho vězením do zaplacení dluhu a odejmutím milosti, kterou mu před tím dal. Toto podobenství je příkladem, jak bude jednat Bůh s lidmi.

Odpuštění je aktem boží milosti. Není odměnou za naše zásluhy. Člověk může odpuštění přijmout jen s pokorou a vědomím své hříšnosti, nedokonalosti a slabosti. I když se člověk snaží žít dobrý a poctivý život, chybuje. To není důvod k sebemrškačtví, ale k pokoře, velkorysosti k druhým i touze po odpuštění. Bůh v Kristu člověka přijímá v jeho nahotě a navzdory ní mu odpouští. *On je tak věrný a spravedlivý, že nám hříchy odpouští (1 J, 1,9) ...v jeho jménu se bude zvěstovat pokání a odpuštění hříchů všem národům... (Lk 24,47)... buďte k sobě navzájem laskaví, milosrdní, odpouštějte si navzájem, jako i Bůh v Kristu odpustil vám (Ef 4,32)*.

3.6 Potřeba najít smysl utrpení

Bolest a utrpení, v němž nemocný nenachází žádný smysl a žádnou cestu k jeho přijetí, je jistě nejtěžší formou utrpení. Bohužel praxe mnohdy poukazuje na to, že lidí s touto životní zkušeností je stále mnoho a její dopady jsou pro člověka velmi zásadní. Mnohdy ztratí jakoukoli naději i sílu ji změnit, ztrácí důvěru i chuť proč žít, proto je velmi

důležité, aby doprovázející pomohl nemocnému vyjít ze zoufalství a bezmoci.

Tématem ve vztahu k utrpení bývá také otázka prvotního hříchu, kdy člověka pokoušel Satan a člověk ve zkoušce neobstál. *Ženě řekl: Velice rozmnožím tvé trápení i bolesti těhotenství, syny budeš rodit v utrpení, budeš dychtit po svém muži, ale on nad tebou bude vládnout. Adamovi řekl: Uposlechl jsi hlasu své ženy a jedl jsi ze stromu, z něhož jsem ti zakázal jíst. Kvůli tobě necht' je země prokleta; po celý svůj život z ní budeš jíst v trápení. Vydá ti jenom trní a hloží a budeš jíst polní byliny. V potu své tváře budeš jíst chléb, dokud se nenavrátiš do země, z níž jsi byl vzat. Prach jsi a v prach se navrátiš (Gn 3,16-19).*

I v dnešní době můžeme slyšet argument, že nemoc je trestem za hřích. Pastoračně je takováto argumentace velmi sporná a nevhodná pro budování vztahu a spolupráce mezi nemocným a doprovázejícím. Věc však není takto jednoduchá nebo jednoznačná a mohla by působit jako laciná odpověď na klíčové otázky nemocného. *V případě nemoci či utrpení nejde o nezaměnitelný (příčinný) jednoznačný vztah, že hříšná neposlušnost vede k nemoci vždy a všude. Nemusí tomu tak být ve všech případech a za všech okolností.*⁴² I do těchto okolností totiž vstupuje Boží milosrdenství, např. *Hospodin od tebe odvrátí každou nemoc, nevloží na tebe žádnou ze zhoubných chorob egyptských, které jsi poznal, ale uvalí je na všechny, kdo tě nenávidí. (Dt 7,15)* V Písmu máme příklady, kdy utrpení není důsledkem lidského hříchu, například u Joba či v příběhu krále Chizkijáše (2.Kr 20,1-11), v němž je toto poselství: Izaiáš ohlašuje králi blízkost smrti a vybízí ho, aby se na ni připravil. Do této přípravy náleželo i ustanovení panovníka. V nemoci se Chizkijáš obrací k Hospodinu modlitbou, ve které se dovolává toho, že činil, co Hospodin vyhlásil za správné, a že mu byl v životě oddán celým svým srdcem. Jeho slova nejsou chlubením, kterým by chtěl Hospodina obměkčit, ale pokornou připomínkou božích zaslíbení. Chizkiáš nemyslí jen na sebe, ale především na správu země. Král zatím nemá dědice, a pokud nyní zemře, vymře Davidův rod, z kterého má vzejít Mesiáš. Hospodin vyslyší jeho modlitbu, slitovává se, neruší svá zaslíbení. Uzdravuje ho a přidává zaslíbení záchrany od nepřátel a neodepře mu ani znamení své zvláštní, výjimečné přízně.

Dalšími příklady jsou svědectví z evangelií. V J 9,1-40 čteme příběh o uzdravení slepého, z něhož ční otázka po tom, kdo se prohřešil, že se člověk narodil slepý. A odpovědí mu je, že nezhřešil on ani jeho rodiče a že je slepý, aby se na něm zjevily skutky boží. V tomto smyslu je možné se dívat i na život, smrt a utrpení Ježíše Krista, o němž mluví prorok Izaiáš 53,1-12. Nemoc jako příležitost ke zjevení slávy boží je také příběh o

⁴² KŘIVOHLAVÝ, J. Křesťanská péče o nemocné. Praha: Advent, 1991, s. 61

vzkříšení Lazara (J 11,1-44).

Chci poukázat na to, že ten, kdo doprovází nemocného, by neměl být příliš rychle hotov s argumentem nemoc = trest za hřích, nejen kvůli okleštěnosti tohoto tvrzení, ale také ve vztahu k nemocnému či umírajícímu člověku, kterému tímto rychlým a jednoduchým výrokem můžeme více ublížit a cestu k Bohu ztrpčit.

Z praxe vím, že někdy se nepodaří člověku nalézt smysl svého utrpení a umírá nesmířený a nešťastný. Cílem práce pastoračního pracovníka však není najít umírajícímu či trpícímu smysl jeho utrpení. Je pak možná lépe BÝT s nemocným, neopouštět ho, sdílet s ním jeho tíži se slovy či bez nich. Mnohokrát se pak ukáže, že jen věnovaný čas a přítomnost druhého pomáhá unést tíži bolesti v nemoci či umírání.

4. Poimenicko komunikační prostředky v péči o nemocné a umírající

Poimenicko komunikačními zdroji služby myslím takové, skrze něž se můžeme nemocnému přiblížit a nabídnout mu je jako součást doprovázení v jeho obtížné situaci. Za klíčové považuji doprovázejícího samotného, jeho osobnost a přístup k nemocnému, dále pastorační rozhovor, modlitbu a svátosti.

4.1 Doprovázející

Je primárně také člověk, stejně tak jako nemocný, kterému jde sloužit. Člověk, kterého se také v životě dotýká bolest, pochyby či nejistota. Člověk, jehož svět a život se také někdy chvěje nebo otřásá. Ten, který také potřebuje v některých chvílích pomoc či doprovázení. Člověk žijící a svou službu konající z víry v Boha, k němuž také mnohdy volá nezodpovězené otázky nebo mu vzdoruje. Člověk s touhou po nalezení smyslu a jeho uskutečnění. Člověk, který disponuje kvalitami, jimiž se budu nyní jednotlivě zabývat.

4.1.1 Pastorační kvality doprovázejícího nemocné a umírající

Základní schopnost doprovázejícího je BÝT s druhým. Ne vedle něj, ale s ním. Být součástí jeho osobního příběhu a zároveň mít od něj odstup. K tomuto úkolu vede už Kristus své učedníky: *Ustanovil jich dvanáct, aby byli s ním... (Mk 3,14a)* V podobenství O posledním soudu, jak je zapsáno v evangeliu Matoušově, kde se Ježíše učedníci ptají: *Pane, kdy jsme tě viděli hladového a nasýtili jsme tě, nebo žíznivého a dali jsme ti napít? Kdy jsme tě viděli jako pocestného, a ujali jsme se tě, nebo nahého a oblékli jsme tě? Kdy jsme tě viděli nemocného nebo ve vězení a přišli jsme za tebou? (Mt 25,37b-39)* je jim odpovědí: *...cokoli jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili (Mt 25,40b)*. Blízkost člověku znamená v křesťanském doprovázení i blízkost Kristu. Spolubytí s člověkem i s Bohem. Každá, byť drobná služba by měla vycházet zevnitř, ze vztahu víry a lásky, ze vzájemnosti.

Doprovázející by měl svou službu konat v úctě k nemocnému či umírajícímu člověku s vědomím jeho důstojnosti. V úctě vycházející z biblické víry, že *...Bůh stvořil*

člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem božím... (Gn 1,27). Z víry, která chápe jedinečnost a hodnotu každé lidské bytosti, ať už jakkoli slabé či nemohoucí. Každý člověk je bližní, za kterého Kristus zemřel, kterého Otec vydal do lidských rukou a vydal sebe sám bolesti z utrpení svého milovaného. Člověk je ve své prapodstatě hoden úcty a lásky, neboť je milován samotným Bohem. Mít úctu k druhému člověku znamená dát mu prostor pro jeho sebevyjádření, pro jeho vnitřní svobodu bez přetvářky. Úcta znamená také respekt k jeho vlastním hranicím, k míře jeho intimity, kdy se mu můžeme nabídnout, ale ne ho zahlcovat. Nemocný je vždy tím, kdo určuje míru kontaktu i blízkosti. Prokazujeme respekt a úctu tím, že nemocného přijímáme jako svého partnera, s nímž spolupráci vytváříme. Bylo by chybou ji servírovat jako někomu, kdo si nemůže vybrat nebo se vyjádřit, byť by to bylo ze sebelepších úmyslů.

Doprovázející má nemocného či umírajícího bezpodmínečně přijímat takového, jaký je. Nejsou na místě žádná hodnocení či soudy, ale spolubytí s člověkem, který přede mnou, stojí s všemi jeho bolestmi, nedokonalostmi, pochybami nebo zlobou. To vše je úkolem doprovázejícího přijmout a ve službě nemocnému s ním projít. Souvisí to s bezpodmínečným přijetím nás samých Bohem. Bůh člověka volá, nabízí mu svou pomoc a ochranu při vědomí jako malosti, zrady, slabosti a nedůvěry. Přesto však nad člověkem nezlomil hůl a stále mu nabízí přijetí a lásku. Láska předchází požadavky, Bůh člověka nemiluje za zásluhy, jak si lásku někdy vykládají lidé. Člověk je Bohem milován ze své podstaty, bez podmínek. A tato bezpodmínečná láska Boží k nám otevírá možnost ji ve službě darovat i těm, k nimž přicházíme.

Vše, co doprovázející vyjadřuje svým chováním i slovy, by mělo být ve shodě s jeho vnitřním nastavením a postojem. Pokud verbalizuje svůj vztah či pochopení nemocnému, měl by to tak skutečně cítit. Přetvářka nebo nepravdivost odnímá prostor upřímnosti a otevřenosti, v nichž se vztah může svobodně realizovat. Opravdovost je důležitá nejen vůči nemocnému, ale také k sobě samému.

Jednou z hlavních dovedností v komunikaci a vztazích obecně je empatie. A stejně to platí o doprovázení. Je podstatné být schopen se vcítit do toho, co nemocný prožívá, porozumět mu, přiblížit se, ale zároveň si udržet odstup. *V rozhovoru se dostanu k druhému jenom cestou pochopení, které se dokáže vcítit. To, co člověkem hýbe (nebo jej tak é svazuje), jeho pocity, často leží nejprve skryto pod obsahy rozhovoru a on sám si toho snad ani není mnohdy vědom. Proto je pro můj protějšek důležité, že hledám přístup k jeho*

*citovému světu a dávám mu to na srozuměnou.*⁴³ Být empatický také znamená znát své místo, výchozí pozici, vědomí, že onemocnění ovlivní životní situaci každého člověka vždy nově a individuálně a nelze paušalizovat. Nemocný má za svůj život odpovědnost a stále se v něm rozhoduje, pokud mu to jeho stav dovolí. I doprovázející potřebuje mít zachován svůj prostor, aby si mohl zachovat svou identitu a opravdovost. Empatii můžeme vnímat jako *jiskření mezi dvěma partnery v rozhovoru, kdy se každý může ke druhému přiblížit nebo od něho vzdálit, aniž by to někoho zraňovalo.*⁴⁴

Doprovázející se v nemocných setkává s nejrůznějšími osobnostmi formovanými jejich životními zkušenostmi, prostředním, vztahy a dalšími faktory. Ne vždy mu nemocní mohou být osobně blízcí, avšak vždy je důležité, aby k člověku průvodce přicházel s pozitivním laděním ve smyslu, že ho ten druhý může obohatit, schopný přijmout jinakost druhých, která nemá být pro vytváření vzájemného vztahu handicapem, ale prostorem, ve kterém je možné se potkat. Otevřenost k lidem vychází z otevřenosti, s níž Bůh přichází k nám. Aby služba doprovázení nesla ovoce, musí být otevřená lásce – lásce boží, lásce k bližnímu i sobě samému.

Jedním z klíčových předpokladů dobré pastýřské služby je znalost hodnoty času, rozhodnutí si pro nemocného čas udělat a opravdu ho v setkání naplnit. Nejde o to co nejvíce mluvit, ale být v čase přítomen pro druhého a čas mu plně věnovat. Zejména u umírajících pacientů je naplnění času fatální. V tomto životním období si víc než kdy jindy nemocný uvědomuje, že čas se krátí a je důležité k němu takto přistupovat způsobem, kdy nemocný ví, že společný čas s doprovázejícím je věnován skutečně jemu a má svůj smysl. S časem je třeba nakládat moudře a vhodnější pro pastoraaci jsou průběžné návštěvy než jejich „dohánění na poslední chvíli“, kdy se nemocný může cítit zavalený.

Ani v nemoci či umírání není zapovězena radost nebo humor. Netřeba trvat na tragičnosti či bolesti ve chvíli, kdy je nemocný naladěn vesele nebo radostně. Rozhodně tento prožitek může být osvěžením a povzbuzením pro náročnější čas doprovázení. *Křesťané neznající humor; žijí daleko od hory blahoslavenství. Zato Kristův učedník má smysl pro humor...*⁴⁵

Doprovázející by si vždy měl být vědom svých možností, hranic i omezení. Nemá licenci k odpovědím na všechny otázky ani univerzální schopnosti. Pokora ve službě spočívá ve vědomí, že člověk sám není spasitel, ale nástroj boží, který i ve své

⁴³ BUKOWSKI, P. *Budu s tebou: Role Bible v pastýřském rozhovoru*. Jihlava: Mlýn, 2008, s. 19, ISBN 978-80-86498-29-4

⁴⁴ PERA, H., WEINERT, B. *Nemocným na blízku*. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 50, ISBN 80-7021-152-0

⁴⁵ HÄRING, B. *Láska je víc než přikázání*. Praha: Vyšehrad, 1996, s. ISBN 80-7021-189-X

nedokonalosti může druhým dobře sloužit. A že s boží pomocí to má pro bližního smysl.

4.1.2 Přijetí sebe sama v lásce

Toto kritérium je klíčové proto, aby mohl být člověk dobrým průvodcem druhým, a vychází z biblického přikázání lásky: *Miluj svého bližního jako sám sebe (Mt 22,39)*. Dvojí přikázání lásky vyzývá člověka ve stejné míře k lásce k sobě i k bližnímu. Jen tehdy, pokud jsme přijali sami sebe ve vší své nedokonalosti a omezeních, se svými dary i schopnostmi, se můžeme zdravě a otevřeně darovat druhým. Uvědomění si své jedinečné hodnoty, její rozvíjení a naplňování ve vztazích není pýcha, ale schopnost se sebou žít v pokoji a mít se rád. Z tohoto sebezpřijetí může pramenit služba, kterou dosvědčil Ježíš svým životem, když učedníkům umýval nohy (J 13,1-20). Přijal tuto službou, kterou v tehdejší době vykonávali otroci, aby na ní ukázal příklad těm, kteří ho budou následovat. *Jestliže tedy já, Pán a Mistr, jsem vám umyl nohy, i vy máte jeden druhému nohy umývat (J 13,14)*. Při službě, a pastýřské obzvláště, vycházíme ze sebe sama a musíme mít zdroje, o které se můžeme podělit. Pokud se sebou samými nejsme smířeni, ve svém podstatě se nepřijímáme a považujeme se za nehodné lásky, těžko se o přijetí, lásku a pokoj můžeme dělit... *Kdo se nedokáže vyrovnat sám se sebou, nemůže dobře pomáhat druhým. Bez sebezpoznání není láska k bližnímu možná.*⁴⁶

Ti, kdo měli možnost uvěřit Bohu v Kristu, prožili také zkušenost božího přijetí v lásce. Boží láska předchází lásce lidské a z ní má pastýřská služba vycházet. Z okamžiku, kdy se boží láska setká s přijetím člověka.

4.1.3 Nechat se doprovázet

Ve službě nemocným a umírajícím se doprovázejícího dotýkají otázky, na něž hledá odpovědi sám nemocný a na které hledá odpověď i on sám. V tomto místě se nemocný i doprovázející potkávají jako lidé na cestě, jejíž úsek mohou jít spolu bez ohledu na role, v nichž se nacházejí. Každý, kdo slouží, potřebuje, aby i jeho někdo provázel, byl s ním a podpíral ho, když mu docházejí síly, motivace, důvěra v sebe sama. Není možné si myslet, že člověk zvládne dlouhodobě všechno sám, ve stejné kvalitě a nasazení. A i když dokáže fungovat, mnohdy už jen mechanicky a nerad, což se může zásadně podepsat na jeho vnitřním zdraví i nastavení k těm, kterým slouží.

Pro křesťanského doprovázejícího to znamená prohlubovat vztah s nebeským

⁴⁶ PERA,H., WEINERT,B. Nemocným na blízku. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 46, ISBN 80-7021-152-0

Otcem v modlitbě a využít tak příležitost dělit se s ním o tíži, kterou služba nese. *Pojďte ke mně, všichni, kdo se namáháte a jste obtíženi břemeny, a já vám dám odpočinout (Mt 11,28)*. Stejně tak je důležité mít důvěrné a otevřené vztahy s lidmi, za nimiž mohu přijít, svěřit se, žádat zpětnou vazbu nebo společnou modlitbu, bez toho, aniž by se mi dostalo mentorování nebo „laciných pravd“. Druhý člověk nám může dát pohled na věc z odstupu, nabídnout nám pohled zvenčí, kterého člověk, který je uvnitř, není zcela schopen. V důvěrných vztazích s druhými můžeme spočinout se svými otázkami a nechat se posílit ve vztahu, který mé starosti unese.

Je velmi důležité při vykonávání pastýřské služby myslet sám na sebe, na své potřeby, na možnosti odpočinku, uvolnění a nabrání sil. Bez toho není dobrá služba možná a může nést negativní důsledky pro nemocné i doprovázejícího samotného. Je třeba nenechat se utopit v mnohdy náročné službě, mít možnost se nadechnout pro svůj pokoj, své zrání a růst.

4.1.4 Být zakotven

Pro službu doprovázení je důležité nejen zakotvení v křesťanské víře, z níž pastýřská služba vychází, ale také ve sboru či farnosti, tedy v místě, kde se DĚJE církev. Kde se lidé scházejí ve společenství v Duchu svatém, aby sdíleli svou víru, účastnili se svátostného života a naplňovali mezilidské vztahy s vědomím, že Kristus je posilou a je součástí života církve tak, jak je přislíbeno v evangeliu. *Neboť kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich (Mt 18,20)*. Církev má být místem, kde se v životě člověka spojuje a žije to, co je lidské, i to, co je božské.⁴⁷ Život v církvi je dobrou přípravou na pastýřskou službu, neboť ve farnostech či sborech nejsou mnohdy lidé, které jsme si vybrali, ale lidé, kteří uslyšeli boží volání, a proto přicházejí, aby naslouchali evangeliu a pokoušeli se Krista následovat. Pastýřská služba navazuje na péči, kterou člověk dostává od Hospodina, jak je psáno v proroctví Ezechielově. *Toto praví Panovník Hospodin: „Hle, já sám vyhledám své ovce a budu o ně pečovat. Tak jako pastýř pečuje o své stádo, když je uprostřed svěřených ovcí, tak budu pečovat o své ovce a vysvobodím je ze všech míst, kam byly rozptýleny v den oblaku a mrákoty. Vývedu je z národů, shromáždím je ze zemí a přivedu je do jejich země. Budu je pást na izraelských horách, při potocích a na všech sídlištích v zemi. Budu je pást na dobré pastvě; jejich*

⁴⁷ OPATRŇÝ, A. Pastorage v postmoderní společnosti. Kostelní Vydří: KNA, 2001, s. 61, ISBN 80-7192-557-8

pastviny budou na výšinách izraelských hor. Budou odpočívat na dobrých pastvinách, budou se pást na tučné pastvě na horách izraelských. Sám budu pást své ovce a dám jim odpočívat, je výrok Panovníka Hospodina. Ztracenou ovci vypátrám, zaběhlou přivedu zpět, polámanou ovážu a nemocnou posílím, kdežto tučnou a silnou zahladím. Budu je pást a soudit (Ez 34,11-16). Církev tvoří lidé různého věku, vzdělání, společenského postavení, pocházejí z různých prostředí či sociálních vrstev. A v tomto společenství se křesťané učí být si navzájem bratry a sestrami, bližními, lidmi k sobě hledajícími cestu bez výhody vlastního výběru blízkých lidí. Tato zkušenost je velmi prospěšná v pastýřské službě, která si taktéž nevybírá, ale která odpovídá na hlas těch, kteří o ni žádají.

4.2 Komunikační postupy v pastýřském dialogu

Jednou z hlavních forem pastýřské péče je rozhovor – dialog. Řecké slovo dialogos znamená rozmluvu skrze slovo. Logos má velmi široký význam. Může vyjadřovat řeč, slovo, příběh, význam, ale také smysl. V Novém zákoně je Slovem – Logem označován Kristus. *A slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi. Spatřili jsme jeho slávu, slávu jakou má od otce jednorozený Syn, plný milosti a pravdy (J 1,14).* Dialog vyjadřuje bytí v samotné podstatě trojjediného Boha. Boží slovo znamená čin. Ježíš Kristus je slovo vyřčené Otcem pro spásu člověka. Ve svaté Trojici se počíná dialog, dialog lásky a vzájemnosti, která je darována lidem, aby z ní mohli vycházet, žít ji a naplňovat. Tento dialog je pro člověka pozváním, kterého se ze svobodné vůle může zúčastnit, být jeho součástí. To se děje lidskou odpovědí na boží volání. *Jako si otec zamiloval mne, tak jsem si já zamiloval vás. Zůstaňte v mé lásce (J 15,9).*

Rozhovor je způsob vzájemné komunikace mezi dvěma lidmi, v němž si navzájem předávají informace, ale také emoce. Informace jsou předávány slovy, ale také skrze způsoby neverbální komunikace, které jsou mnohdy výmluvnější než slova samotná.

Základním cílem pastýřského rozhovoru je také vytvoření vzájemné důvěry, aby mohl vzniknout prostor otevřenosti, přijetí a opravdového zájmu i povzbuzení nemocnému či umírajícímu člověku.

Pastýřský rozhovor je také vždy pro jeho účastníky příležitostí setkání s Bohem. Každopádně je nutné mít úctu a respekt k nemocnému v otázkách víry a být k nim velmi citlivý. Vždy jde o zájem nemocného či umírajícího a je na něm, jak, kdy a zda vůbec chce boží slovo či rozhovor o věcech víry otevřít. Přílišná horlivost doprovázejícího může být necitlivá a hned v úvodu vzájemného kontaktu může být narušena důvěra a chuť

nemocného nechat se doprovázet. Postoj k víře nemocného rozhodně nemá být podmínkou přijetí doprovázejícím v lásce a vzájemnosti. Půdou, na níž do rozhovoru vstupujeme, není představa pastýře, ale úroveň víry a touha nemocného či umírajícího po Bohu. To je klíčové. Je lepší, když o otázkách víry začne hovořit sám nemocný, což nevylučuje, že doprovázející může téma načít, když vidí, že nemocný by rád, ale třeba neví jak. Není také žádoucí se tématu držet za každou cenu, ale nechat ho v rozhovoru volně dýchat tak, jak nemocný právě potřebuje. Doprovázející by měl být svým přístupem potvrzením boží lásky k člověku dle příkladu Kristova s vědomím, že je Bůh je tím, kdo k člověku promlouvá jako první i poslední.

4.2.1 Umění naslouchat

Rozhovor znamená oboustrannou aktivitu jeho účastníků. Doprovázející by měl být schopen a ochoten aktivně naslouchat na základě úcty a respektu k nemocnému: *...přijímejte jeden druhého tak jako Kristus k slávě boží přijal vás (Ř 15,7).*

Naslouchání je psychologickou záležitostí. Jde v něm o pochopení a porozumění toho, co slyšíme. Cizím slovem: jde o interpretaci toho, co slyšíme. Interpretovat přitom znamená vykládat, vyložit, vysvětlovat si, tlumočit, považovat to za něco určitějšího atp.⁴⁸ Umění naslouchat také znamená schopnost číst mezi řádky. Snažit se porozumět tomu, co nemocný či umírající říká. Nejde o hodnocení vyřčeného, ale přijetí a snahu o pochopení. Tím hlavním je v rozhovoru nemocný či umírající. Doprovázející mu má umožnit vyjádřit se způsobem, který je mu vlastní, nemá ho opravovat, mentorovat či poučovat. *Odpoví-li kdo dřív, než vyslechl, toť pošetilst a hanba pro něj (Př 18,13).*

Další důležitou složkou v rozhovoru je zrcadlení emocí. Při aktivním naslouchání totiž jde nejen o to sdělit, že chápeme, co má náš partner v rozhovoru na mysli, ale zároveň se mu máme snažit porozumět v tom, co cítí. Doprovázející tak dává najevo, že s nemocným soucítí, že je cele s ním, že se nachází skutečně uvnitř vzájemné komunikace, že jen z odstupu nepřihlíží. *Je rozdíl mezi soucítěním a soucitem. Při zrcadlení nejde o soucit. I když jde o navození obdobného emocionálního stavu, přece jen se při zrcadlení doporučuje zachování vlastního „já“, tj. určitého odstupu. Je možno radovat se s radujícími a plakat s plačícími. Je však nemožné umírat s umírajícími...⁴⁹*

Umění naslouchat nutí toho, kdo s pacientem hovoří, v první řadě odložit vše, co o

⁴⁸ KŘIVOHLAVÝ, J. Povědej- naslouchám. Praha: Návrat domů, 1993, s. 15, ISBN 80-85495-18-X

⁴⁹ tamtéž, s. 60

*pacientovi předem ví, co o něm slyšel a co si o něm myslí.*⁵⁰ Jen budou-li tyto zásady doprovázejícím respektovány, může být vytvořen prostor k vyslechnutí všechno strádání pacienta a možnost na ně adekvátně reagovat.

4.2.2. Způsoby neverbální komunikace

Neverbální komunikací se rozumí taková, v níž v rozhovoru využíváme další prostředky kromě slov, je to řeč těla, kterou během rozhovoru používají vědomě či nevědomě všichni jeho účastníci.

Mimika – člověk se vyjadřuje prostřednictvím výrazů obličeje, které mohou vyjadřovat pestré spektrum emocí i stavů.

Gesta jsou postoje či pohyby, které jsou v dané společnosti známé, mají nějaký smysl, obsah a jsou srozumitelná. Mnohdy jsou vázána na určitou společnost, kulturu nebo tradici.

Pohled – lidské oko a jeho signály jsou jedním z nejvýznamnějších nositelů informací v komunikaci. Oční kontakt ovlivňuje také komunikaci verbální, absence očního kontaktu může činit komunikaci nesrozumitelnou nebo matoucí.

Dotek je v pastýřské péči o nemocné a umírající důležitou složkou. Haptický kontakt mezi lidmi je přirozený a dobrý, a pokud je příjemce na něj naladěný, pomáhá vytvořit atmosféru důvěry a bezpečí.

Paralingvistické složky řeči jsou například rychlost řeči, intonace, užívání hlasitosti či důrazu.

Pohyby těla a jeho vzdálenost. Pohyby těla a jeho jednotlivých částí je možné zobrazit odstup, nervozitu, pasivitu, aktivitu, strach, radost i jiné emoce a procesy, které se v člověku odehrávají. Vzdálenost určuje míru intimity a důvěry. Každý člověk je ke své intimní zóně jinak citlivý a doprovázející by si měl dávat pozor, aby se do ní nevměstnával, když není zván.

Mlčení je velmi důležitou složkou pastoračního přístupu k nemocným a umírajícím, kdy dochází k okamžikům, z nichž je patrné, že vše již bylo řečeno. Nepotřebnost slov však neznamená nepotřebnost lidské blízkosti. Mnohdy se i v tichu dá vyjádřit opora a pomoc intenzivněji než slovy. Zejména u umírajících a nemocných, kteří třeba již mluvit nemohou, je tato podoba neverbální přítomnosti důležitá. Z osobních zkušeností z hospicové péče se mi mnohokrát ukázalo, že tichá přítomnost spojená s

⁵⁰ KŘIVOHLAVÝ, J. Křesťanská péče o nemocné. Praha: Advent, 1991, s. 32

dotykem umírajícího uklidnila od vnitřního nepokoje či strachu, který se projevoval mnohými fyziologickými reakcemi. Na mlčení je v pastýřské péči dobré nezapomínat. Neznamená totiž, že si lidé nemají co říct, ale že mlčení a lidská blízkost jde hlouběji k podstatě trápení, než by mohla jít slova.

Mlčení je možné vnímat jako příležitost k setkání se sebou samým. *Často se přistihujeme při tom, jak jsme na útěku před sebou samými, jak neradi jsme sami. Jsme-li sami, pak se potřebujeme něčím zaměstnat... Modernímu člověku připadne zatěžko být sám; sestoupit na dno svého vlastního já je pro něj téměř nemožné...*⁵¹ Vážná nemoc či umírání může být příležitostí se ve svém životě v čase zastavit. Najednou člověk nemá kam utéct, je postaven před zrcadlo, před nímž mnohdy dlouho skrýval tvář. Pohled do něho může umožnit zpracovat viny, které dlouho vytěsňoval či odkládal. V tom mu může doprovázející dopomoci navedením i svou tichou přítomností. Svátý *Benedikt klade slova „mlčet“ a „slyšet“ vedle sebe. Mlčení slouží slyšení, naslouchání božímu slovu. Dává nám jemnocit pro boží přítomnost, která je prostorem, v němž se pohybujeme a pro boží slovo, které nám ukazuje cestu.*⁵² Mlčení otevírá cestu uslyšet tichost božího slova. Umožňuje nám se v životě ponořit do hloubky a začít vnímat věci, které jsou hektičností a hlukem života zastřené. Můžeme tak nalézt nové prostory i otázky, které byly dlouho přehlušeny, a nyní se nabízí možnost s nimi pracovat, přemýšlet o nich, hledat odpovědi a jejich smysl.

4.2.3 Pravidla vedení pastýřského rozhovoru

Křivohlavý je autorem úvah na toto téma a zdůrazňuje několik zásad, které by měl doprovázející dodržovat⁵³.

Nemocný má být vždy centrem rozhovoru, jeho myšlenky, city, potřeby. Doprovázející nemá podsouvat nebo odhadovat, jaké asi budou, ale aktivně naslouchat nemocnému a reagovat na něj.

Je důležité na dotaz nemocného odpovídat bezprostředně a klidně pro jeho pocit, že jsme tu pro něj, ne on pro nás. Že čas, který s ním budeme trávit, mu patří. Doprovázející by do rozhovoru neměl vnášet svůj chaos, nejistotu či neklid.

Má smysl dát dostatek prostoru stanoviskům, názorům a emocím nemocného a nezanášet společný čas příliš svými, pokud k nim nejsme vyzváni.

Je dobré v případě potřeby odpovídat spíše obrazně než s použitím mnoha cizích

⁵¹ GRÜN, A. O mlčení. Kostelní Vydří: KNA, 2005, s. 13, ISBN 80-7192-725-2

⁵² tamtéž, s. 54

⁵³ KŘIVOHLAVÝ, J. Křesťanská péče o nemocné. Praha: Advent, 1991, s. 37

slov, abychom nemocného zbytečně neuváděli do rozpaků nebo ho nemátli ve chvíli, kdy by jim nerozuměl. Doprovázející by měl naslouchat také způsobu vyjadřování nemocného, aby se mu mohl přiblížit, případně, pokud to lze, užívat jeho výrazových prostředků.

Bude-li se doprovázející držet těchto rad, může snadněji dosáhnout cíle pastýřského rozhovoru, což bude patrné z pacientova chování. Pokud doprovázející do rozhovoru vstoupil a komunikoval dobře, nemocný bude zpravidla klidnější a uvolněnější po té, co dal příkladně průchod emocím, které se v rámci rozhovoru podařilo dobře ošetřit.

Úspěchem také bude, podaří-li se nemocnému získat nadhled nad svou situací, která mu pomůže získat více sebedůvěry, jež povede k aktivnějším přístupům při řešení jeho životního údělu. Nemocný by mohl také v rámci rozhovoru sám sobě lépe porozumět a po té se také samostatněji a lépe rozhodovat. Tohle jsou výstupy, k nimž by dobrý pastýřský rozhovor měl směřovat, aby nemocného povzbudil, posílil nebo přinesl pokoj v čase, který mu náleží.

4.2.4 Povzbuzení svědectvím Písma

Lidská slova jsou vhodná pro sdělování lidských věcí. Boží věci však přesahují věci lidské. A tak když zvěstujeme boží věci lidskými slovy, je třeba, abychom si byli vědomi tohoto přesahu.⁵⁴ Boží slovo má být řečeno s ohledem na situaci nemocného způsobem, který může k nemocnému promlouvat. V rozhovoru nelze boží slovo používat sterilně či nezúčastněně, ale jako slovo, které doprovázejícího osobně oslovilo, je v životě aktuální a má nemocnému co nabídnout. Boží slovo nemůžeme používat jako vatu, kterou bychom vyplnili situaci nebo ticho, s nimiž si nevíme rady. Je podstatné, zda je přesvědčivé, že Boží slovo, se nás skutečně nějak dotýká a že jde o slovo osobní. Pak může být posilou či povzbuzením.

Slovem Písma může doprovázející nemocnému prostředkovat boží UJIŠTĚNÍ:

Neboj se, já jsem tě vykoupil, povolal jsem tě tvým jménem, jsi můj. Půjdeš-li přes vody, já budu s tebou, půjdeš-li přes řeky, nestrhne tě proud, půjdeš-li ohněm, nespálíš se, plamen tě nepopálí. Neboť já Hospodin jsem tvůj Bůh, Svatý Izraele, tvůj spasitel. Protože jsi v očích mých tak druhý, vzácný, protože jsem si tě zamiloval, dám za tebe mnohé lidi a národy za tvůj život. Neboj se, já budu s tebou (Iz 43,1b-3a;4-5).

Hospodin je můj pastýř, nebudu mít nedostatek. Dopřává mi odpočívát na travnatých nivách, vodí mě na klidná místa u vod, naživu mě udržuje, stezkou spravedlnosti mě vede

⁵⁴ TRUSINA, J. In KŘIVOHLAVÝ, J. Křesťanská péče o nemocné. Praha: Advent, 1991, s. 43

pro své jméno. I když půjdu roklí šeré smrti, nebude se bát ničeho zlého, vždyť se mnou jsi ty (Ž 23,1-4a).

Jsem si jist, že ani smrt ani život, ani andělé ani mocnosti, ani přítomnost ani budoucnost, ani žádná moc, ani výšiny ani hlubiny, ani co jiného v celém tvorstvu nedokáže nás odloučit od lásky Boží, která je v Kristu Ježíši, našem Pánu (Ř 8,38-39).

Skrze boží slovo je možné zvěstovat také ZKUŠENOST VÍRY, která je v Písmu zapsána: *Protože tvé srdce zjihlo a pokořil ses před Hospodinem a přede mnou plakal, vyslyšel jsem Tě, je výrok Hospodinův (2 Kr 22,19). Byl jsi mi blízko v den, kdy jsem Tě vzýval, řekl jsi: neboj se (Pl 3,57).*

Dále můžeme biblickou zvěstí prostředkovat také DŮVĚRU A NADĚJI:

Poznáš, že já jsem Hospodin, že se nezklamou Ti, kdo skládají svou naději ve mně (Iz 49,23). Dobrý je Hospodin k těm, kdo v něho naději složí, k duši, jež se na jeho vůli dotazuje. Je dobré, když člověk potichu čeká na spásu od Hospodina (Pl 3,25-26). Neboť Bůh tak miloval svět, že dal svého jediného Syna, aby žádný, kdo v něho věří nezahynul, ale měl život věčný (J 3,16).

A konečně můžeme skrze biblické svědectví prostředkovat také boží ZASLÍBENÍ:

Neboj se a neděs! Hospodin Bůh, můj Bůh, bude s tebou. Nenechá tě klesnout a neopustí tě (Pa 28,20). Vždyť Bůh řekl: Nikdy tě neopustím a nikdy se tě nezřeknu. Proto smíme říkat s důvěrou: Pán při mně stojí, nebudu se bát. Co mi může udělat člověk? (Žd 3,5b-6).

Doprovázející by se měl skrze slova Písma snažit v nemocném či umírajícím probudit naději, která je sdělená nejen v božím slově, ale měla by pramenit také z aktivním přítomnosti doprovázejícího. V rozhovoru může nemocnému pomoci vidět události, ze kterých může čerpat naději, například události, na které se těší v rodině, návštěvy apod. Ve chvílích, kdy se nemocný otevírá rozhovorům o víře, hledá odpovědi a klade otázky, doprovázející sám by měl vycházet z naděje, o které nemocnému svědčí. Z naděje ukotvené v Bohu, která přesahuje všechny naděje lidského světa.

4.3 Modlitba

Modlitba je vztah přátelství, častý a důvěrný rozhovor s tím, od kterého víme, že nás miluje (Sv. Terezie z Avily).

Modlitba je jedním z hlavních prostředků komunikace s Bohem v rámci osobního vztahu nebo společenství, církve. Modlitba znamená vytvářet vztah s nebeským Otcem,

Synem v Duchem v přátelském rozhovoru, v němž mu můžeme předložit vše, co v životě neseme, a doufat ve vyslyšení i v dar pokoje. Modlitba má vycházet ze srdce a víry, nejde o opakování naučeného bez vnitřního odevzdání se Bohu a touhy po vyslyšení. Doprovázející má nemocnému či umírajícímu k takovému rozhovoru s Bohem pomoci nebo se ho může také účastnit v rámci společné modlitby. Modlitba má zcela nezastupitelné místo v pastýřské péči a v životě křesťana vůbec. Zároveň je však opět třeba hledět k příjemci pastýřské služby a modlitbě se věnovat v čase, kdy nemocný sám potřebuje nebo o ni žádá. Součástí přípravy na rozhovor s nemocným i pastýřské služby jako takové je modlitba doprovázejícího, kterou by měla být pastýřská péče podpírána a vedena, neboť sama vychází z víry a ze zvěstování božího slova člověku.

V modlitbě se člověk otevírá se svými bolestmi, úzkostmi či otazníky souvisejícími s nemocí či umíráním. Její součástí jsou zoufalé výkřiky a pření se s Bohem. Při pastoraaci bychom neměli nemocného usměrňovat, ale vytvořit bezpečné prostředí pro vyjádření všeho tíživého. V modlitbě nemusí nikdo skrývat svou slabost ani nejistotu. Už vyslovení otázek či potřeb může působit úlevně. *V Bohu nacházíme adresáta otázek, které není možno položit žádnému člověku. On je svědkem a účastníkem okamžiků, zážitků a myšlenek, které s námi nemůže sdílet žádný člověk – ani ten nejbližší. V rozhovoru s Bohem můžeme být naprosto svobodní.*⁵⁵

Skrze modlitbu přichází k člověku duchovní síla, která tak vstupuje do mnohdy unaveného, zraněného, nejistého srdce, aby ho utěšila a posílila pro další zápasy či chvíle smíření. *Modlitba není jen chvíle, ve které se - my hříšníci - duchovně zotavujeme v přítomnosti Nejsvětějšího, ale je to celkové posílení a zmocnění k životu.*⁵⁶

4.3.1 Inspirace k modlitbě z Písma

Modlitby apoštolů a obce měly také přímluvný charakter: *Bez ustání na vás pamatují ve svých modlitbách, připomíná apoštol Pavel obci v Římě (Ř1,10).*⁵⁷ Dle svědectví Písma jsme k modlitbě voláni a povzbuzováni, abychom skrze ni mohli k Bohu přijít, otevřít mu dveře svého bytí a nechat ho v sobě působit k pokoji. K modlitbě můžeme využít vlastních slov, ale také slovo Písma. Zejména kniha Žalmů může doprovázejícího bohatě inspirovat (Žalm 23, 37, 46, 84, 86, 91, 121, 138, 143, 145 ...). Klíčovou modlitbou

⁵⁵ KŘIVOHLAVÝ, J. Křesťanská péče o nemocné. Praha: Advent, 1991, s. 51

⁵⁶ KUBÍKOVÁ, J. Uzdravení. Praha: Ústřední rada CČSH, 1985, s. 23

⁵⁷ BUTTA, T. Uvedení do bohoslužebné teorie a praxe v CČSH. Praha: Karolinum, 2005, s. 35, ISBN 80-246-1078-7

je modlitba Páně (Mt 6,9-13), ale lze využít i mnoho jiných biblických textů, například:

Má duše v noci po Tobě touží, můj duch ve mně za úsvitu tebe hledá (Iz 26,9). A tak vám pravím: Proste, a bude vám dáno; hledejte, a naleznete; tlučte a bude vám otevřeno. Neboť každý, kdo prosí, dostává, a kdo hledá, nalézá, a kdo tluče, tomu bude otevřeno (L 11,9-10).

Dříve, nežli zavolají, já odpovím, budou ještě mluvit a já už je vyslyším (Iz 65,24-25).

Modlitba víry zachrání nemocného, Pán jej pozdvihne, a dopustil-li se hříchů, bude mu odpuštěno. Vyznávejte hříchy jeden druhému a modlete se jeden za druhého, abyste byli uzdraveni. Velkou moc má vroucí modlitba spravedlivého (Jk 5,15-16).

V Písmu je také mnoho dokladů přímluvných modliteb. *Petra tedy strážili ve vězení a církev se za něj stále modlila k Bohu (Sk 12,5). Také Jakub ve svém listě doporučuje věřícím, aby se za sebe modlili. Neboť modlitba víry zachrání nemocného, Pán jej pozdvihne (Jk 5,15).*

4.3.2 Modlitba s nemocným či umírajícím

Doprovázející se může setkat s prosbou o společnou modlitbu. Stejně tak je možné se zeptat nemocného, zda by si společnou modlitbu přál.

Modlitba s nemocným navazuje na to, co jsme se dověděli s rozhovoru, v němž člověk vyjádřil své obavy, strach, bolesti, nebo doprovázejícímu vyprávěl nové události z rodiny nebo z vývoje svého zdravotního stavu. V modlitbě je možné předložit a odevzdat Bohu vše, čím nemocný právě žije. Můžeme předložit prosby o boží podporu a pokoj v obtížném úseku života, ale také zcela konkrétní trápení, kterým nemocný prochází nebo musí projít. Příkladně obavy z vyšetření, jejich výsledků nebo další léčby.

Součástí modlitby je jistě i prosba o dar boží lásky, blízkosti a pokoje. Trpící lidé mnohdy žijí s pocitem, že Bůh od nich odvrátil tvář, že ve své bolesti zůstali zcela sami. Nejsou schopni zachytit trpícího Krista uprostřed své vlastní bolesti, kterou mohou být zcela pohlceni. Když doprovázející za nemocného prosí v modlitbě za nemocného, je dobré, když zmiňuje jeho jméno, neboť pacient tak může mít pocit, že modlitba je skutečně osobní a dotýká jeho vlastního životního příběhu nebo jeho skutečností. V případě beznaděje prožívané nemocným je vhodná přímluvná modlitba za poznání boží blízkosti a jeho láskyplného dotyku v jeho ranách, který je možné zakusit i přes všechna provinění. Dobré je také zdůraznění otcovského vztahu Boha k člověku. Připomenutí, že Bůh není v

nemoci trestající a nemilosrdný, ale milující Otec, který odevzdává do lidských rukou svého jediného Syna, který sestupuje s člověkem do jeho nejhlubší bolesti a beznaděje, aby ji vykoupil. *I v poušti, kde jsi viděl, jak tě Hospodin, tvůj Bůh, nesl, jako nosí muž svého syna, po celé cestě, kterou jste prošli, až jste došli k tomu místu (Dt 1,31).*

Téměř každý člověk, který stojí před otázkou své konečnosti, se modlí za uzdravení. Je to přirozené. Vždyť náš Pán je Bohem živých. *On přece není Bohem mrtvých, nýbrž živých, neboť před ním jsou všichni živi (L 20,38).* Nebeský Otec zná lidská přání, avšak Bible hovoří ještě o jedné vyšší vůli, než je lidská. Jejím důsledkem je i výrok Božího Syna *Otče můj, není-li možné, aby mne ten kalich minul, a musím-li jej pít, staň se tvá vůle (Mt 26,42).* Tento okamžik je pro nemocného velmi obtížný a mnohdy není závislý na tom, zda člověk žije z víry nebo ne. Touha po životě je lidství bytostná a velmi silná. Přiklonit se k tomuto Kristovu výroku neznamena jen ho vyslovit, ale vnitřně ho přijmout a přijmout v něm i konečný úděl časnosti, který nemoc schystala. Doprovázející se tak může s nemocným modlit právě za toto PŘIJETÍ své situace, neboť tak z něj může být sejmuto břemeno marného zápasu, v němž člověk nemůže vyhrát, a velké ztráty sil, které by mohly být investovány s ohledem na zdravotní stav smysluplněji.

Je tedy několik klíčových témat k modlitbám s nemocnými a umírajícími. Patří sem prosby za porozumění Boží vůli, za sílu přijmout neodvratné, za sílu k zápasu s nemocí, pokud má ještě smysl, za úspěch kurativního lékařského zákroku, za nalezení smyslu situace, za dar pokoje a útěchy, za blízké nemocného i ošetřující personál, za vyvedení ze samoty, do které nemoc člověka mnohdy uvrhuje, i za rodiny umírajících, které čeká vyrovnání se s náročnou situací a ztrátou.

Příkladem konkrétních modliteb nám mohou být tyto texty z Písma, a to například modlitba v Getsemane (L 22,39-46), Uzdravení setníkova otroka (L 7,1-10), Vzkříšení dcery Jairovy (L 8,40-56). Jonášova modlitba (Jon 2,1-11), žalmy či blahoslavenství (Mt 5,1-12).

Vážně nemocní či umírající lidé otvírají také otázku posmrtného života. Nikdo nemáme jasné odpovědi, které by říkaly, jak a co po smrti bude. To, co máme k dispozici, je biblické svědectví, kterým můžeme nemocným či umírajícím posloužit:

Co oko nevidělo a ucho neslyšelo, co ani člověku na mysl nepřišlo, připravil Bůh těm, kdo ho milují (1 K 2,9).

Vaše srdce ať se nechvěje úzkostí! Věříte v Boha, věřte i ve mne. V domě mého Otce je mnoho příbytků; kdyby tomu tak nebylo, řekl bych vám to. Jdu, abych vám připravil místo. A odejdu-li, abych vám připravil místo, opět přijdu a vezmu vás k sobě,

abyste i vy byli, kde jsem já (Jl 4,1-3).

Máme-li naději v Kristu jen pro tento život, jsme nejubožejší ze všech lidí! Avšak Kristus byl vzkříšen jako první z těch, kdo zesnuli. A jako vešla do světa smrt skrze člověka, tak i zmrtvýchvstání: jako v Adamovi všichni umírají, tak v Kristu všichni dojdou života (1 K 15-19-22).

Modlitba je setkání. S Bohem i druhým člověkem navzájem. Doprovázející tedy může skrze modlitbu pomoci nemocnému na jeho cestě k Hospodinu, ale může tak posílit i vzájemný vztah. *V modlitbě se setkávám nejen s Bohem, ale novým způsobem i se svými bratřími a sestrami. Když se modlím za druhého člověka, vidím ho novými očima. Odložím své předsudky a vidím ho očima Božíma. To mě přivádí do nového vztahu k němu. V modlitbě se cítím hluboce spojen s druhým člověkem, způsobem, který zahrnuje city, ale současně je překračuje. Modlitba vnáší do vztahu pohyb, podněcuje fantazii k novému a intenzivnějšímu setkání.⁵⁸*

4.4 Svátosti v Církvi československé husitské

Svátostná služba je další ze způsobů pastýřské péče nemocným a umírajícím. Vzhledem k tomu, že mou mateřskou církví je Církev československá husitská, v níž sloužím také nemocným a umírajícím, budu se tématu svátostí věnovat z pohledu tradice této církve. Svátosti může vysluhovat doprovázející, který sám přijal svátost kněžského nebo jáhenského svěcení, kromě mimořádných případů (křest v krajní nouzi, o němž se zmíním v pojednání o křtu).

Podle nauky CČSH je svátost jednání, jímž se obecenství věřících v Duchu svatém činně podílí na milosti Božího slova přítomného skrze slyšené svědectví Písma svatého a svátostné úkony. Význam svátosti spočívá v tom, že Boží slovo, které je v kázání hlásáno a vykládáno, je ve svátosti věřícími činně, více smysly a veřejně přijímáno a spojuje je v uvědomělé obecenství v Ježíši Kristu.⁵⁹

Svátosti jsou viditelným znamením neviditelného uzdravení... Slavit svátosti znamená setkávat se velmi lidským způsobem s naším Bohem a s jeho láskou. Svátosti by měly být prožívány jak osobní setkání s Kristem, aby z nich mohla vycházet uzdravení.⁶⁰

Svátosti jsou znamením spásy, možností setkat se osobně s Kristovou milostí v lásce a odpuštění. Nemocný či umírající člověk mnohdy prožívá různě dlouhý čas

⁵⁸ GRÜN, A. Modlitba jako setkání Kostelní Vydří: KNA, 2002, s. 29, ISBN 80-71925-63-2

⁵⁹ OBŘADNÍ PŘÍRUČKA CČSH, Agenda I. část. Praha: Blahoslav, 2006, s. 9, ISBN 80-7000-054-6

⁶⁰ MARSCH, M. Uzdravování skrze svátosti. Praha: Portál, 1992, s. 7, ISBN 80-85282-34-8

prázdnotu či krizi víry. Skrze svátost je možné prožít a přijmout znamení naděje vyplývající ze skutečnosti, že Bůh vzkřísil z mrtvých svého Syna, aby i člověk mohl mít na věčném životě podíl. Svátostná služba je posilující možnost pro nemocného, ale je třeba velmi citlivě přicházet s její nabídkou, zejména k lidem, kteří, třeba i pokřtění, svůj křest ve víře neprožívají. I zde platí, že je nejlépe, přijde-li s potřebou svátostného života sám nemocný. Prozíravosti je třeba také ve způsobu komunikace svátostní. Má zkušenost je taková, že poměrně často je například svátost útěchy nemocných vnímána jako tzv. „poslední pomazání“, které je chápáno tak, že nemocný už má smrt na jazyku a církev ho chce na tuto cestu doprovodit. Mnohdy pak svátost vyvolá spíš úzkosti a strach, které bývají zcela zbytečné u nemocných, jejichž stav je sice vážný, ale léčitelný. Pro doprovázejícího je tedy velmi důležité znát úroveň víry, na níž se nemocný nachází, i jeho povědomí, aby ho neděsil, ale přivedl k posilující zkušenosti s Bohem.

A. Slabý popisuje čtyři typy metafyzických postojů⁶¹, s nimiž mají zkušenosti věřící lidé vážně nemocní či umírající. Dle mého mínění může tato znalost pomoci doprovázejícímu zorientovat se v rozpoložení nemocného a adekvátně na ně reagovat.

1. *postoj – „pro Deo“* je obhajoba Boha, teodicea. Pro doprovázejícího z tohoto postoje plyne informace, že nemocný hledá důvod pro své utrpení a nalézá ho ve své vině. Bůh je pro něj soudce, který však postrádá lásku. Zde může doprovázející nemocného navést rozhovorem nebo biblickými texty na cestu oprostění se od vlastní viny či slabosti, která zpravidla není příčinou jeho nemoci. Pokud ano, modlí se za odpuštění, smíření člověka s Bohem.

2. *postoj – „contra Deum“* nemocný prožívá, když Boha obviňuje, že utrpení, které prožívá, Bůh dopouští. Trpící se zde může obracet nejen proti Bohu, ale i proti lidem. Tento postoj ovlivňuje také zklamání z toho, že Bůh nenaplní lidské představy o něm. Zde je ze strany doprovázejícího důležité vytvoření bezpečného prostoru pro hněv nemocného a měly by být zcela vyloučeny jakékoli odsudky. Doprovázející může vlastní modlitbou za nemocného. V tomto rozpoložení se ani mnozí praktikující křesťané nemají sílu modlit, proto je dobré, když se modlí doprovázející nebo společenství či blízcí, aby nemocnému pomohli tento čas překlenout.

3. *postoj – „ad Deum“*. V něm se nemocný obrací k Bohu, volá k němu a žádá o pomoc. Ve vztahu k Bohu, že panuje vědomí božího trestu nebo lidské viny, které brání na cestě k Bohu, dochází k uvolnění a přijetí. Doprovázející tak může snáze člověku otevřít

⁶¹ SLABÝ, A. Pastorační medicína a zdravotní etika. Praha: Karolinum, 1991, ISBN 80-7066-411-8

nabídku boží pomoci a blízkosti. Je důležité tento postoj posilovat a být na něm aktivně účasten v rámci doprovázení. Znovunabytá důvěra k Bohu je velmi křehká.

4. *postoj - „cum Deo“* vyjadřuje přání nemocného překonat svoje lidské trápení ve společenství s Bohem. Jde o otevření se Bohu a víru v milosrdenství, které nese boží Syn na svém kříži. Břemeno, které nese s každým trpícím člověkem. Tento postoj je důvěrou v Boha a vírou v jeho přítomnost i jednání v lidské bolesti. Tento postoj je cílem, k němuž může doprovázející nemocného doprovodit a cestu k němu společně projít. V této chvíli je také hluboce posílena důvěra mezi nemocným a doprovázejícím, která může tím účinněji fungovat v rámci společného času a jeho naplňování.

Dále se budu zabývat jednotlivými svátostmi, kterými CČSH slouží. *V CČSH v návaznosti na tradici západního a východního křesťanství slavíme a vysluhujeme sedm svátostí: křest, biřmování, pokání, večeři Páně, manželství, útěchu nemocných a svěcení kněžstva.*⁶² Ve své pastýřské praxi se setkávám zejména s vysluhováním svátosti útěchy nemocných, večeře Páně, křtu a pokání. Těmito čtyřmi se budu podrobněji zabývat.

4.4.1 Svátost útěchy nemocných

*Útěcha nemocných je svátost, v níž těžce nemocný je Duchem svatým posilován skrze Slovo Boží a modlitbu a potěšován ve víře v život věčný v Ježíši Kristu.*⁶³

Svátost útěchy nemocných může dle platného Řádu duchovenské služby CČSH vysluhovat duchovní s kněžským nebo jáhenským svěcením s tím, že jáhen nevysluhuje večeři Páně. *Ve vědomí mnoha křesťanů se udrželo až do současnosti pomazání jako poslední pomazání, to znamená svátost umírajících. V dnešním jeho porozumění má být vyzdvižen původní aspekt: na první místě jde o vnitřní posilu nemocného, nejen umírajícího.*⁶⁴

Biblickým základem pro vysluhování svátosti je text z Jakubovy epištoly: *Je někdo z vás nemocen? Ať zavolá starší církve, ti ať se nad ním modlí a potírají ho olejem ve jménu Páně. Modlitba víry zachrání nemocného, Pán jej pozdvihne, a dopustil-li se hříchů, bude mu odpuštěno. Vyznávejte hříchy jeden druhému a modlete se jeden za druhého, abyste byli uzdraveni. Velkou moc má vroucí modlitba spravedlivého. Bratří moji, zbloudil-li kdo od pravdy a druhý ho přivede nazpět, vezte, že ten, kdo odvrátí hříšníka od bludné cesty, zachrání jeho duši od smrti a přikryje množství hříchů (Jk 5,14-16;19-20).*

⁶² OBŘADNÍ PŘÍRUČKA CČSH, Agenda 1. část. Praha: Blahoslav, 2006, s. 9, ISBN 80-7000-054-6

⁶³ ZÁKLADY VÍRY CČSH se Stručným komentářem. Praha: CČSH, 2014, s. 136, ISBN 978-80-7000-106-6

⁶⁴ OBŘADNÍ PŘÍRUČKA CČSH, Agenda 1.část Praha: Blahoslav, 2006, s. 9, ISBN 80-7000-054-6

K této svátosti Agenda CČSH uvádí dvojí formulář, a to svátost útěchy nemocných a duchovní posilu umírajícího. Základními prvky obřadu jsou čtení z Písma, modlitba a fyzické znamenání křížem. Může být připojena také svátost pokání a večeře Páně. Čtení z Písma a promluva by měla být vázána na situaci nemocného, případně jeho rodiny a blízkých, aby byly adresné a osobní. Ústředním prvkem obřadu je žehnající modlitba, kterou se modlí ten, kdo svátostí slouží. V CČSH je praktikována forma žehnání nemocným, kdy není užíván olej. Základní mimoslovní liturgický úkon spočívá ve znamenání nemocného křížem. Je to svátost, jejímž svědectvím je, že Kristus se s člověkem setkává a dotýká se ho ve všem utrpení. Při vysluhování této svátosti je velmi důležitá právě neverbální komunikace, především ve chvílích, kdy vnímání nemocného je zastřené léky nebo je velmi unavený. Dotyk, úsměv či tón hlavy jsou mnohdy tím, co nemocný vnímá nejintenzivněji. Tyto projevy také pomáhají vytvořit klidnou a bezpečnou atmosféru.

4.4.2 Svátost křtu

Křest je svátost duchovní obrody, v níž Duch svatý přivtěluje křtěnce jednou pro vždy k Boží církvi a osvojuje mu milost Kristova křtu, kříže a vzkříšení.⁶⁵

Svátostí křtu slouží duchovní s kněžským nebo jáhenským svěcením. *V případě krajní nouze může křest vykonat duchovní nebo kterýkoli pokřtěný věřící.⁶⁶* Podmínkou je, že musí být vyslovena touha po křtu. U dětí je vyjádřena rodičem nebo jiným blízkým příbuzným, dospělý tuto touhu musí vyznat sám.

Biblické verše podepírající svátost křtu jsou příkladně tyto:

Ježíš přistoupil a řekl jim: Je mi dána veškerá moc na nebi i na zemi. Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtěte je ve jméno Otce i Syna i Duchu svatého a učte je, aby zachovávali všecko, co jsem vám přikázal. A hle, já jsem s vámi po všechny dny až do skonání tohoto věku (Mt 28,18-20).

Neboť my všichni, ať Židé či Řekové, ať otroci či svobodní, byli jsme jedním Duchem pokřtěni v jedno tělo a všichni jsme byli napojeni týmž Duchem (1 K 12,13).

Dále je možné použít texty o Janu Křtiteli a Ježíšově křtu (Mk 1,4-11; Mt 3, 4-17).

Agenda CČSH uvádí několik formulářů pro křest nemluvněte a dítěte, dospívajícího a dospělého, společný křest ve zvláštním shromáždění, křest mimo sbor a

⁶⁵ ZÁKLADY VÍRY CČSH se Stručným komentářem. Praha: CČSH, 2014, s.130, ISBN 978-80-7000-106-6

⁶⁶ OBŘADNÍ PŘÍRUČKA CČSH, Agenda 1.část. Praha: Blahoslav, 2006, s. 41, ISBN 80-7000-054-6

křest v krajní nouzi.

Zevní úkon křtu záleží v liti vody na temeno hlavy a ve výroku: „X..., křtím tě je jméno Otce, Syna i Ducha svatého.⁶⁷

Svátost křtu je svátostí celého společenství církve, proto je dobré, aby i v případě, že svátost přijímá nemocný i umírající, bylo přítomno společenství. Kromě duchovního to mohou být věřící spolupacienti či personál, další duchovní, například nemocniční kaplan, rodina, přátelé a blízcí. Všichni zúčastnění mohou také křtěnce doprovodit svými modlitbami. Důležitou součástí obřadu křtu je zvěstování božího slova, svátost pokání a vyznání víry. Při svátosti křtu je také důležitá symbolika světla v závislosti na textech Písma: *Probud' se, kdo spíš, vstaň z mrtvých a zazáří ti Kristus (Ef 5,14b). On praví: Já jsem světlo světa, kdo mne následuje, nebude chodit ve tmě, ale bude mít světlo života (J 8,12).* V závěru obřadu je přijetí do církve a společenství večeře Páně.

Nemocný či umírající člověk někdy nachází v Bohu poslední naději a možnost nebýt opuštěný, ve křtu tak může nalézt blízkost rodiny víry a bezpečí.

4.4.3 Svátost pokání

Svátost pokání je jednání, kterým se věřící obec pod mocí Slova Božího připravuje ke svátosti večeře Páně soukromým zpytováním svědomí, lítostí nad hříchy, smířením s Bohem i s bližními, předsevzetím nového života v Kristu a společnou zpovědí.⁶⁸

V CČSH je chápána jako cesta k setkání se spásnou blízkostí odpouštějícího Boha v Ježíši Kristu.⁶⁹ Může se odehrávat při liturgii, v osobní zpovědi či v samostatném shromáždění. V pastýřské péči o nemocné a umírající jde nejčastěji o druhou formu, tedy o osobní zpověď a společnou modlitbu. Forma svátostí pokání je přizpůsobena psychickému i fyzickému stavu nemocného.

Z Písma je možno použít ke svátosti pokání například tyto biblické texty:

Od té chvíle začal Ježíš kázat: Čiňte pokání, neboť se přiblížilo království nebeské (Mt 4,17).

Říkáme-li, že jsme bez hříchu, klameme sami sebe a pravda v nás není. Jestliže doznáváme své hříchy, on je tak věrný a spravedlivý, že nám hříchy odpouští a očišťuje nás od každé nepravosti (1J 1,8-9).

⁶⁷ ZÁKLADY VÍRY CČSH se Stručným komentářem. Praha: CČSH, 2014, s. 130, ISBN 978-80-7000-106-6

⁶⁸ tamtéž, s.135

⁶⁹ OBŘADNÍ PŘÍRUČKA CČSH, Agenda 1. část. Praha: Blahoslav, 2006, s. 15, ISBN 80-7000-054-6

Na Panovníku, našem Bohu, závisí slitování a odpuštění, neboť jsme se bouřili proti němu a neposlouchali jsme Hospodina, svého Boha, a neřídili se jeho zákony (Da 9,9).

Součástí svátosti pokání je část úvodní, kterou tvoří modlitba, zpěv a rezponzoria, dále se společně vyznáváno Desatero, nad kterým se člověk přijímající svátost pokání zamýšlí a hodnotí v jeho zrcadle svůj život. Následuje čtení z Písma a promluva doprovázejícího duchovního. Klíčovou součástí této svátosti je zpytování svědomí, následuje vyznání vin a společná modlitba s vyslovením lítosti. Po doznání hříchů zaznává rozhřešení (absoluce). *Rozhřešení není výrazem panství kněze nad duší druhé, nýbrž jde o zvěstování Božího odpuštění.*⁷⁰ Na závěr obřadu této svátosti je společná děkovaná modlitba, v níž je vyjádřena vděčnost Boží milosti v darovaném odpuštění.

Nemocný či umírající prožívá obtížnou osobní situaci a svátost pokání mu může přinést touženou úlevu i posilu pro otevírání důležitých otázek s bližními, které by neměly zůstat nevyřešeny.

4.4.4 Svátost večeře Páně

*Večeře Páně je svátostný hod lásky, v němž je se svou obcí neviditelně přítomen její ukřižovaný, vzkříšený a oslavený Pán, aby ji slovem Písma svatého spravoval, Duchem svým posvěcoval a láskou sjednocoval, a tak k sobě připoutával k věčnému obecnství v království Božím.*⁷¹ Stavebními kameny této svátosti jsou obětování, zpřítomnění a přijímání, s nímž jsou spojena slova ustanovení. *Úkon obětování je pozvedání chleba a kalicha s vínem jakožto znamení Ježíšova těla a krve a díkyvdání za Ježíše Krista a jeho obět'. Úkon zpřítomnění je liturgické znázornění poslední večeře Páně s použitím chleba a kalicha. Přijímání chleba s vínem je svátostné znamení, pod nímž shromážděná obec z milosti Ducha svatého vírou přijímá neviditelně přítomného Krista a jeho obět' za nás a pro nás.*⁷²

Biblický základ pro tuto svátost nacházíme v evangeliích. *Když jedli, vzal Ježíš chléb, požehnal, lámal a dával učedníkům se slovy: Vezměte, jezte, toto je mé tělo. Pak vzal kalich, vzdal díky a podal jim ho se slovy: Pijte z něho všichni, neboť toto jest má krev, která zpečetňuje smlouvu a prolévá se za mnohé na odpuštění hříchů (Mt 26 26-29) srov.*

⁷⁰ tamtéž, s. 16

⁷¹ ZÁKLADY VÍRY ČČSH se Stručným komentářem. Praha: ČČSH, 2014, s. 132, ISBN 978-80-7000-106-6

⁷² tamtéž, s. 133-134

Mk 14,22-25; L 22,14-20. Odkazy na večeři Páně jsou také v epištolách (1K 11,24-25; 1K 10,16-17, Ř 14, 17 ...).

CČSH vyznává reálnou přítomnost Krista ve večeři Páně. Chléb a kalich s vínem jsou znamením a potvrzení Kristovy svátostné přítomnosti ve společenství církve slavící večeři Páně.⁷³

V pastýřské péči je svátost večeře Páně mezi křesťany žádaná a vítaná pomoc a povzbuzení z přítomnosti boží v nelehké situaci nemocného či umírajícího. Tento dotyk boží blízkosti může nemocnému dodat sílu i odhodlání jak do léčby, tak ke smíření. V nemocnicích, hospicích či jiných zařízeních lze touto svátostí posloužit i mimo liturgii. Obřad má být uveden božím slovem, má v něm mít místo pokání a společná modlitba, je možné zařadit zpěv a čtení Písma, na které doprovázející duchovní naváže promluvou k biblickému textu. Součástí obřadu je také modlitba Páně, slova ustanovení večeře Páně, přijímání i závěrečné požehnání. Opakovaně jsem se setkala se situací, kdy nemocný, který již nekomunikoval nebo odmítal přijímat potravu, otevřel ústa k přijetí večeře Páně, což může ukazovat na význam, který v životě nemocného svátost konala.

⁷³ tamtéž, s. 150

5. Logoterapie

Co je tedy člověk? Je bytostí, jež vždy rozhoduje, čím je. Je bytostí, která vynalezla plynové komory, ale zároveň je také bytostí, jež do těchto komor šla s hrdě vztyčenou hlavou a Otčenášem nebo Š'ma Jisrael na rtech.

V. E. Frankl

5.1 Logoterapie – význam pojmu a úvod do metody

Řecké slovo *logos* má v češtině několik významů, například slovo, duch, ale pro logoterapii je klíčovým významem *mysl*. Sloveso *terapeutein* znamená uctívat, sloužit, být pozorný, ošetřovat, pečovat, léčit, pomáhat. Jejich spojením vzniká význam logoterapeutické metody, která znamená léčbu smyslem a pomoc ke smyslu, cestu k jeho nalezení. *Člověk je bytost hledající smysl, logos, a poskytnou člověku pomoc v jeho hledání smyslu je jeden z úkolů psychoterapie – je to právě úkol logoterapie.*⁷⁴

Vzhledem k tomu, že jedním z významů pojmu *logos* je *slovo*, tak důležitou podstatou této terapeutické školy je právě práce se slovem. Citlivě vedený, empatický rozhovor je hlavním nástrojem logoterapie. Způsob tohoto rozhovoru je podobný tomu, který používá terapie orientovaná na klienta C. R. Rogerse. V obou terapeutických směrech jde o vytvoření důvěrného prostředí a oba také vyzývají k bezpodmínečnému přijetí klienta a opravdovosti terapeuta. Logoterapie se snaží reflektovat řečené klientem s ohledem na jeho hodnoty, odpovědnost i současnou životní zkušenost. Tato reflexe má však být zcela prostá jakéhokoli poučování. Jde o skutečný rozhovor, dialog, v němž dochází k vzájemné výměně myšlenek, nápadů, oboustrannému hledání pravdy. Role terapeuta spočívá v tom, aby klientovi pomohl k porozumění jeho smyslu či smyslů života.

*Logoterapie nepoučuje ani nekáže. Je stejně daleka logického rozumování jako morálního napomínání. Obrazně řečeno, úloha terapeuta se podobá spíše činnosti očního specialisty než úkolu malíře. Malíř nám sděluje obraz skutečnosti, jak ji vidí. Oční lékař se pokouší nás učinit schopnými vidět svět, jaký skutečně je. Úkolem logoterapeuta je rozšířit zorné pole pacienta, aby se mu stalo viditelným a vstoupilo do jeho vědomí celé spektrum významů a hodnot. Logoterapie nemusí pacientovi vnucovat jakékoli soudy, neboť pravda se ve skutečnosti prosazuje sama a nepotřebuje intervenci.*⁷⁵

⁷⁴ FRANKL, V.E.: *Vůle ke smyslu*, Brno, Cesta, 2006, s. 5, ISBN 80-7295-084-3

⁷⁵ FRANKL, V.E.: *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie*, Psychoanalytické nakladatelství J.Kocourek, 1994, s.72, ISBN 80-90-16-014-X

Naléhavá snaha psychoterapie je rozšířit pole hodnot tak, aby bylo možno rozpoznat celé spektrum alternativ – osobních a konkrétních smyslů a hodnot pro každého člověka individuálně. Frankl mluví o hodnotách, které umožňují: *prožívat to, co má zásadně samo o sobě cenu, co je pěkné a co život obohacuje. Měnit a zlepšovat život tvůrčí prací a přijímat životní zkušenosti, které nelze měnit, přizpůsobovat je nastaveným hodnotám a tím zrát a růst.*⁷⁶

Frankl svoji logoterapii pojímá jako doplnění stávajících směrů o duchovní dimenzi člověka, v němž se chce vrátit k člověku jako k duchovní bytosti. Odmítá redukcionistické tendence, které by člověka zužovaly jen na soubor fyziologických či psychologických procesů. Jako terapeutický směr se logoterapie uplatňuje zejména tam, kde jde o ztrátu smyslu a z toho pramenící existenciální frustraci. Logoterapie je však indikovatelná všude tam, kde lze využít a poukázat na duchovní dimenzi člověka, otevřít mu nové cesty nebo kdy je třeba mu pomoci unést jeho současnou obtížnou životní situaci. Východiskem pro logoterapii je *bezpodmínečná víra v nepodmíněný smysl*⁷⁷ každého okamžiku v lidském životě.

*Směřování logoterapie vede jak k přijetí vlastní situace, tak i k rozvoji vlastního utváření vnějšího světa s akceptací svých možností i omezení. Žité hodnoty nacházejí své vyjádření v citové oblasti. Ve vztahu k sobě sílí hodnota vlastního života. Je dobré, že jsem, že žiji. I z bolesti a utrpení může vzejít vlastním přispěním něco hodnotného, dobrého. Jde o to, procházet s člověkem obdobím úzkosti, strachů, obav, nejistot, aby se po čase mohla projevit odvaha, která je silnější než strach. V rozhovoru je potřebné nenechat se poděsit žádným životním příběhem, je třeba dávat najevo a mít vnitřní přesvědčení, že nikdy není pozdě, i když je občas nejvyšší čas.*⁷⁸

Toto vyjádření logoterapie je velmi podstatné pro doprovázení nemocných a umírajících, neboť je třeba nemocného vést k vědomí, že je třeba při řešení vyjít právě ze situace, která je, že je třeba přijmout své omezení i možnosti, které momentální situace stýká. Je mnohdy ztrátou času hledat řešení z pozice, kterou bychom chtěli mít, ale nemáme. Doprovázející tak může nemocnému pomoci najít odrazový můstek, který nechce nebo skrze své trápení nemůže vidět. Rozkrýt nemocnému možnost, že právě tady a teď je MOŽNÉ hledat cestu a smysl, který může přinést úlevu nebo uspokojení. *Život člověka v*

⁷⁶ DIETRICH, M., DIETRICH, J.: Wörterbuch Psychologie & Seelsorge, R. Brockhaus, 1989, s. 210
ISBN 3-417-24658-X

⁷⁷ FRANKL, V.E.: Vůle ke smyslu, Brno, Cesta, 2006, s. 136, ISBN 80-7295-084-3

⁷⁸ KOSOVÁ, M. a kol.: Logoterapie, Existenciální analýza jako hledání cest, Praha, Grada, 2014, s. 16,
ISBN 978-80-247-4346-2

*jakékoli situaci je zároveň příležitostí jak s ním naložit. Život má smysl za všech podmínek a ve všech situacích, i když onen smysl často není rozpoznán.*⁷⁹ Život je před nás položen jako úkol, jako otázka, na niž máme hledat odpovědi, smysl, který je možno nalézt. Odpovídání není na straně života, ale na straně naší, lidské. Mnohdy člověk ztrácí mnoho času čekáním na odpovědi, které nepřichází. Lidským úkolem je odpovědi hledat. Dokud bude nemocný člověk popírat svou současnou situaci, k odpovědi či smyslu se nemůže dostat. Je třeba se skutečnosti ve vši nahotě vystavit, v nahotě bolesti i obav, pak si však otevře dveře, které mu umožní průchod k nalezení odpovědi. Doprovázející nemocné či umírající jdou společnou cestu k tomuto sebeodhalení nemocného proto, aby odpověď mohl najít uvnitř sebe, aby jeho smysl vycházel zevnitř, ne z vnějšku.

5.2 Viktor E. Frankl a kontext vzniku logoterapie

Viktor Emanuel Frankl, zakladatel logoterapie, se narodil 26. 3. 1905 ve Vídni a zemřel tamtéž 1. 9. 1997. Rodiče pocházeli z Čech a Moravy. Otec Gabriel se narodil na Moravě v Pohořelicích a do Vídně odešel studovat medicínu. Nedostatek peněz mu však neumožnil studium absolvovat a začal pracovat ve státních službách. Vykonal funkci sekčního ředitele na ministerstvu sociální správy. Matka Elsa byla původem z pražské židovské rodiny s významným rodokmenem, v němž nechybí ani známý pražský rabi Loew.

Už na střední škole si Frankl dopisoval se Sigmundem Freundem, zakladatelem psychoanalýzy, a v průběhu studia na univerzitě byl v kontaktu se zakladatelem individuální psychologie Alfredem Adlerem. O logoterapii veřejně hovořil poprvé v roce 1926 ve Vídni. Rozlišuje tři možné způsoby jak dát životu smysl: *Čin, který si vytyčíme, dílo, které vytvoříme, nebo zážitek, setkání a láska.*⁸⁰ Věnuje se mladým lidem v tísní, pracuje se sebevrahy. Přednáší v evropských metropolích – v Berlíně, Praze, Budapešti. Franklovým původním záměrem bylo stát se gynekologem a stát tak u zrodu nového života, nakonec se však rozhodl pro neurologii a psychiatrii. V tomto oboru od roku 1937 provozuje svou lékařskou praxi. V roce 1938 nejen jeho život zasahuje vstup hitlerovských vojsk a potom začátek druhé světové války. Pokouší se vycestovat, což se mu nepodaří, a tak přijímá místo na neurologickém oddělení Rotschildovy nemocnice ve Vídni, které chránilo jeho i jeho rodinu před transportem do koncentračního tábora. Dále pracuje s

⁷⁹ LUKASOVÁ, E. I tvoje utrpení má smysl: Logoterapeutická útěcha v krizi. Brno: Cesta, 1998, s. 164, ISBN 80-85319-79-9

⁸⁰ FRANKL, V. E. Co v mým knihách není. Brno: Cesta, 1997, s. 45, ISBN 978-80-7295-166-6

pacienty se sebevražednými tendencemi, kterých přibývalo zejména v populaci židovského obyvatelstva. Snaží se také sabotovat nacistickou strategii vyhlazování Židů prostřednictvím nařízené euthanasie. V roce 1941 má možnost sám odcestovat do Ameriky, která se však netýká jeho rodiny, a tak se jí vzdá. V nemocnici se seznamuje se svou budoucí manželkou Tilly Grosserovou, se kterou čekají dítě. Vzhledem k neoficiálnímu, ale vykonávanému zákazu těhotenství židovských žen, které měly být posílány do koncentračního tábora, Tilly obětuje jejich počaté dítě. Před transportem do koncentračního tábora přepracovává Frankl své dílo *Lékařská péče o duši*, jejíž rukopis zmizel v Osvětimi. Pár měsíců po svatbě jsou již oba manželé v koncentračním táboře v Terezíně, po té jsou deportováni do Osvětimi, kde se jejich cesty rozloučí. Frankl projde také tábory Kaufering III. a Türkheim. Zde vážně onemocní skvrnitým tyfem a při smyslech se udržuje prací na rekonstrukci své knihy *Lékařská péče o duši*. Jeho učení o vůli ke smyslu se ověřuje na jeho vlastním životním příběhu zasaženým mnoha tragédiemi, neboť v koncentračních táborech zemřela téměř celá jeho rodina včetně manželky Tilly. V roce 1945 Frankl píše svou nejznámější knihu, do češtiny přeloženou pod názvem *A přesto říci životu ano*. Čas, který Frankl v koncentračních táborech strávil, je velmi důležitý pro vývoj logoterapeutického směru. Slovo o možnosti zachování si vnitřní svobody i v podmínkách kruté degradace lidství a utrpení, které lidé v koncentračních táborech prožívali, zní silně a opravdově od toho, kdo touto životní zkušenost osobně prožil. Když Frankl mluví o životě v táborech a jejich vlivu na člověka, popírá situační determinismus, což znamená, že vnější podmínky NEMOHOU fatálně určovat lidské chování. Tvrdí, že člověk vždy může zůstat vnitřně svobodný alespoň v tom smyslu, že i k situaci, kterou nemůže změnit, se může nějak postavit. I přes svou životní zkušenost také popírá kolektivní vinu. *V zásadě tedy může každý člověk, dokonce i za takových okolností o sobě nějak rozhodnout, co z něho lágru bude: typický koncentračník nebo člověk, který i zde ještě zůstane člověkem a zachová si svou lidskou důstojnost.*⁸¹

V pastýřské péči nemocným a umírajícím je toto Franklovo tvrzení velmi důležité, neboť předznamenává, že každá lidská situace může zachovat možnost volby postoje k ní, která mu může pomoci žít smysluplný život i přes utrpení, které prožívá. *Naprostě nezáleží na tom, co my ještě očekáváme od života, jako spíše na tom, co život očekává od nás.*⁸² Člověk v každé situaci, i v nemoci či umírání, má přijímat zodpovědnost za svůj život pro konkrétní chvíli, jejíž prožívání může ovlivnit. Každá situace tak může být novou i

⁸¹ FRANKL, V. E. *A přesto říci životu ano*. Kostelní Vydří: KNA, 2006, s. 77, ISBN 80-7192-848-8

⁸² tamtéž, s. 89

otevřenou příležitostí. Frankl svou logoterapií dosvědčuje tvrzení Nietzscheho, že *Kdo má Proč žít, snese téměř každé jak*.⁸³ Pro Frankla bylo jeho PROČ láska k ženě, ke své rodině, práce na knize i víra v Boha.

Po skončení války se Frankl vrací do Vídně, kde se dovídá o smrti své rodiny i manželky. Krutý úděl přijme jako příležitost k novému úkolu, začne pracovat a stává se přednostou neurologické kliniky. Píše třetí znění Lékařské péče o duši i svá další díla, přednáší po celém světě. Roku 1947 se podruhé oženil s Elli Schwindtovou, s níž má dceru Gabrielu. V roce 1948 získává doktorát v oboru psychologie s disertací *Nevědomý Bůh*. Stává se soukromým docentem na vídeňské univerzitě a zakládá společnost pro psychoterapii. V roce 1994 obdržel v Brně zlatou medaili Masarykovy univerzity a ve stejném roce mu byl udělen doktorát Karlovy Univerzity. V roce 1997 umírá.

5.3 Hodnoty v pojetí V. E. Frankla

*Život lze smysluplně utvářet jedině uskutečňováním hodnot v jednotlivých přítomných okamžicích. Problém je v tom, že si lidé dost dobře nejsou vědomi toho, co to je hodnota.*⁸⁴ Zdravý člověk v běžných životních situacích hodnoty zpravidla spatřuje, naplňuje je a žije jaksí samozřejmě. Nemoc či umírání však může vnímání hodnot velmi proměnit. Přitom je lidskou potřebou *objevovat a naplňovat ve světě hodnoty přesahující nároky vlastního přežití a sebeuplatnění*.⁸⁵ Frankl dělí hodnoty do tří skupin a skrze ně může člověk v životě uskutečňovat svůj smysl. Hodnoty označuje jako smyslové univerzálie, tedy shrnující smyslové možnosti.

5.3.1 Hodnoty tvůrčí

Tato skupina hodnot se realizuje především prací a veškerou tvůrčí lidskou činností. Patří sem všechny manuální, intelektuální i kreativní aktivity. Naplňování těchto hodnot v nemoci či umírání je zásadně omezeno zejména tím, že člověk s ohledem na svůj zdravotní stav nemůže plně nebo vůbec vykonávat především své povolání, věnovat se koníčkům, případně aktivitám, které ho těší, a je třeba hledat nové cesty k naplňování těchto hodnot. Člověk, ať vědomě či ne, přináší do světa veškerým svým tvořením

⁸³ NIETZSCHE, F. In FRANKL, V. E. *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta, 2006, s. 68, ISBN 80-7295-085-1

⁸⁴ SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce homo, 1999, s. 44, ISBN 978-80-902049-2-9

⁸⁵ BALCAR, K. *Logoterapie a existenciální analýza Viktora E. Frankla* In: <http://www.slea.cz/index.php?page=kb1>

hodnoty. *Román, který člověk prožil, je stále nesrovnatelně větším tvůrčím výkonem, než takový, který někdo napsal... Nejde ani tak o velkolepost výtvoru, jako spíš o angažovanost tvůrce.*⁸⁶ Život každého člověka je jedinečná tvůrčí cesta, která se v jiném příběhu nikdy zcela neopakuje. Tuto kreativitu je možné si zachovat i přes omezení, které přináší nemoc. Činnost člověka zpravidla naplňuje a její omezení či znemožnění může přinášet úzkost a frustraci. Na cestě nemoci či umírání je třeba pomoci člověku v nalezení tvůrčích hodnot, které může vykonávat, a pomoci mu jeho přání realizovat. Tento proces je také velkou pomocí a prevencí rezignace a ztráty životní energie, která pak může vést jen k vegetativnímu přežívání, i když zdravotní stav nemocného mu neodpovídá.

5.3.2 Hodnoty zážitkové

Skupina těchto hodnot je zdravotním stavem omezena méně. Máme příležitost je vytvářet v každé situaci svého života, stejně tak v nemoci či umírání. *Patří sem především láska, ale taky vnímání a prožívání krásy přírody, krásy umění, hudby, apod. I o těchto hodnotách, kterými lze život naplnit platí, že je nikdo nemůže vymazat, zůstávají trvale zapsány*⁸⁷. Jde o hodnoty, které v životě lidském vytvářejí něco hlubokého, opravdového, dobrého nebo krásného. Jedná se o spočinutí v kráse a hloubce, sestup k podstatě, odevzdání se v lásce lidem či Bohu. Mezi zážitkové hodnoty patří také modlitba, prožívání liturgie a svátostí. Tyto hodnoty jsou úzce spjaty s emocemi, způsobují radost, bolest, naplnění, štěstí, mohou vysoce ovlivňovat kvalitu života. Jsou to chvíle, kdy člověk cítí, že právě pro ně stojí za to žít, že život jen nekonzumuje, nespotřebovává čas, ale naplňuje ho svým prožitkem. Frankl uvádí příklad: *Výška pohoří se přece neměří v údolích, ale na nejvyšším vrcholu. Tedy i takový okamžik, například zážitek lásky, může být vrcholem lidského života. A tam může zpětně osmyslit celý život.*⁸⁸

5.3.3 Hodnoty postojové

Jsou realizovány ve schopnosti nést strasti a utrpení. Frankl tvrdí, že pokud má život skutečně smysl, tak ne jen v oblasti tvůrčí a zážitkové, ale i jako utrpení, bolest nebo smrt, neboť i ty jsou součástí lidského života. I člověk, který s ohledem na svůj zdravotní

⁸⁶ LÄNGLE, A. Smysluplně žít: Aplikovaná existenciální analýza. Brno: Cesta, 2002, s. 33, ISBN 80-7295-037-1

⁸⁷ SVATOŠOVÁ, M. Hospice a umění doprovázet. Praha: Ecce homo, 1999, s. 45, ISBN 978-80-902049-2-9

⁸⁸ FRANKL, V. E. Lékařská péče o duši. Brno: Cesta, 2006, s. 62, ISBN 80-7295-085-1

stav již nemůže uskutečňovat hodnoty svým tvořením a je omezen v naplňování zážitkových hodnot, stále ještě může dát své situaci smysl, a to skrze postoj, který k ní zaujme, jakým způsobem na sebe své utrpení vezme. Tyto hodnoty se realizují postojem k nezměnitelným danostem, kdy v případě nemoci člověk musí přijmout chronickou diagnózu nebo je konfrontován s blízkou konečností života. Podle Frankla je člověk v této situaci svobodný v tom, jak ji přijme. To samo o sobě je veliký lidský výkon, kdy člověk svým postojem proměňuje nezměnitelnou či nezvratnou situaci, kdy jí samé žije navzdory s vědomím smyslu, který je možné najít.

5.4 Svoboda a odpovědnost

Důležitou výpovědí, kterou logoterapie nabízí, je tvrzení o svobodě člověka. I když nejsme nezávislí na životních danostech, přesto můžeme zůstat svobodnými lidmi. Frankl tuto svobodu nevnímá jako *svobodu od*, ale *svobodu k... zaujetí postoje vůči všem podmínkám*.⁸⁹ A tak, i v nemoci a umírání, skutečnosti, které člověka zásadně zneklidňují a omezují, je možné najít prostor sebevyjádření právě prostřednictvím postoje k dané situaci. Na každou životní výzvu lze odpovědět, tedy utrpení ani smrt nemohou člověku odejmout možnost postavit se realitě ve vší její bolestnosti. *Osud patří k člověku právě tak jako země, k níž ho poutá přitažlivost, bez níž by byla chůze nemožná. Ke svému osudu se máme stavět jako k zemi, na níž stojíme – k zemi, která je odrazovým prknem pro naši svobodu*.⁹⁰ Pokud nemocný sám nemá sílu nebo chuť přijmout toto stanovisko, je úkolem doprovázejícího, aby ho citlivě nasměroval k tomu, že on sám je stále tvůrcem svého života i ve svých omezeních, on sám rozhoduje a může ovlivnit možnosti, které jsou uskutečnitelné. Svoboda je pro Frankla také svobodou vzdorovat, v souvislosti s ní mluví o *vzdorné moci ducha*⁹¹, s níž lze vstupovat i do nezměnitelných skutečností.

Svoboda v sobě nese odpovědnost, je její součástí. Člověk je zodpovědný za to, aby se ve svém životě rozhodoval a také konal. Člověk se nemá odpovědnosti za život vyhýbat, ale plně ji převzít v míře, která je v jeho schopnostech. Odpovědnost člověka vnímá Frankl o to naléhavěji, že žádný okamžik se nebude opakovat. O to více téma zaznívá právě do služby nemocným a umírajícím, jejichž čas se mnohdy nachyluje. Důležité je, aby doprovázející nabídl myšlenku odpovědnosti za svůj život, jehož chvíle

⁸⁹ FRANKL, V. E. Lékařská péče o duši. Brno: Cesta, 2006, s. 35, ISBN 80-7295-085-1

⁹⁰ tamtéž, s. 88

⁹¹ LUKASOVÁ, E. I tvoje utrpení má smysl: Logoterapeutická útěcha v krizi. Brno: Cesta, 1998, s. 20, ISBN 80-85319-79-9

jsou neopakovatelné. Příkladně u narovnání vztahů s blízkými o vzájemné odpuštění jde právě o převzetí vlastní míry odpovědnosti. Jde o to, co člověk může za sebe udělat.

Jedná se také o odpovědnost vůči vlastnímu svědomí. Člověk je *odpovědný před nejvyšší hodnotou, kterou v životě zná.*⁹² Svoboda však nabízí také možnost neuposlechnout výzev, které ze svědomí vyvěrají.

5.5 Tragická triáda: utrpení, vina, smrt

Frankl mluví o třech tragických konstantách v životě člověka, které ho mnohdy zbavují smysluplnosti života. S těmito konstantami jsou nemocní či umírající během procesu svého času konfrontováni ve značné míře.

5.5.1 Utrpení

*Úkolem člověka je, aby se stal sám sebou. K plnému životu patří podle možností a dané situace schopnost pracovat, prožitek dávání a přijímání lásky a ochota snášet utrpení. Smysl utrpení lze objevit při současném přijetí důstojnosti každé osoby a vnímání vlastní odpovědnosti. Podle Frankla je zvládání utrpení výkon, růst i dozrávání k sobě samému, k pravdě, k vnitřní svobodě navzdory vnější závislosti.*⁹³ Nemocné či umírající pacienty můžeme v rámci pastorace posílit v možnosti přijetí jejich situace jako cesty k sobě samým nebo k Bohu. Člověk, který je schopen přijímat těžké zkoušky, kterými prochází, vidí v životě hlouběji. Uvědomují si své vlastní investice emoční, vztahové i časové, jejich podstatu a smysl. Umění nést utrpení si člověk osvojuje až během života při nesení břemen. Ve chvíli bolesti se čas jakoby koncentruje, najednou je ho příliš mnoho a je příliš dlouhý. Nemoc či umírání naše vnímání času velmi zpomalí a otevře tak prostor k přemýšlení a hledání způsobů, jak se k nové situaci postavit. Tato skutečnost velmi radikálně promění rychlý život člověka dnešní doby, staví ho do situace nutnosti hledat nové východisko a strategie, které v hektičnosti života neuplatňoval.

V pastýřské péči jsem se však opakovaně setkala s tím, že přijmout své utrpení jako výzvu je dlouhý proces, k jehož cíli se ne všichni pacienti dostanou. Proto je třeba s těmito argumenty nakládat velmi citlivě a nepřicházet k nemocnému s tím, že jeho bolest zkrátka smysl má, jde jen o to ho najít. Opakovaně jsem přicházela k nemocným, kteří

⁹² LÄNGLE, A. Smysluplně žít: Aplikovaná existenciální analýza. Brno: Cesta, 2002, s. 69, ISBN 80-7295-037-1

⁹³ KOSOVÁ, M. a kol. Logoterapie: Existenciální analýza jako hledání cest. Praha: Grada, 2014, s. 88, ISBN 978-80-247-4346-2

odmítali lidský kontakt, což jejich zdravotnímu stavu neprospívalo. Byla jsem povolána zdravotnickým personálem jako další možnost nemocnému pomoci. Mnohokrát sezení probíhalo jen v tiché vzájemnosti nemocného a doprovázejícího, beze slov. Až po několika takových návštěvách nemocný začal mluvit o věcech osobních a bolestných, o svých vinách, zraněných vztazích, pocitu vlastní zbytečnosti. Někdy je lidská bolest příliš velká, než aby se vměstnala do slov. Úloha doprovázejícího však je v tom být s nemocným i v těchto chvílích. Samozřejmě ne proti vůli nemocného.

Logoterapie si váží utrpení a objevuje jeho přínos pro člověka. Současně zdůrazňuje, že utrpení může zůstat i beze smyslu. Jak říká E. Lukasová: *Také tvoje utrpení má smysl – když mu smysl dáš.*⁹⁴

*Cestu ke smyslu otvíráme trpělivým provázením, respektem, ochotou naslouchat. Slova o vlastním významu utrpení jsou v kompetenci klienta. Pokud začne terapeut poučovat, „filozofovat“, používat slova moudrosti, podstupuje vážné riziko, že se klient vůči němu uzavře, odmítne další spolupráci, zůstane raději sám. Lidská slova „Nevím, jaké to je, toto utrpení jsem osobně ještě nikdy neprožil, ale chci vám být nablízku“, jsou přesvědčivější než obecně utěšující slova.*⁹⁵

Když přicházíme k trpícímu, abychom ho doprovázeli, jsme vždy na začátku, neboť i nemocný na něm stojí a je třeba vyjít na cestu společně. Nemocný prožívá období velkých proměn ve svém vlastním světě, který zná a který se může najednou zdát zcela cizí. Je třeba najít novou perspektivu. Frankl říká, že právě způsob, jak člověk utrpení nese a jak se k němu staví, mu může otevřít cestu od bolesti a nepochopení k další životní cestě.

*Trpící člověk potřebuje odolat pokušení vyčleňovat se od ostatních lidí... Konfrontace s druhými spouští smutek. Ten se ale dostaví i v samotě. Od smutku je potřeba nenechat si líbit, že postaví zed' mezi mě a druhé lidi. Občasná potřeba ulity je žádoucí, ale je třeba vyjít ven s vědomím, že trpící člověk může mnoho dát, aniž to vědomě ví. Utrpení rozšiřuje obzor lásky. Je možné se rozhodnout pro smysluplný život. Život ode mne i v této chvíli něco očekává a někdo a něco na mne čeká. Je potřeba objevit novou krajinu života.*⁹⁶

5.5.2 Vina

Součástí procesu utváření života a naplňování odpovědnosti jsou také pochybení.

⁹⁴ LUKASOVÁ, E. I tvoje utrpení má smysl: Logoterapeutická útěcha v krizi. Brno: Cesta, 1998, s. 27, ISBN 80-85319-79-9

⁹⁵ KOSOVÁ, M. a kol. Logoterapie: Existenciální analýza jako hledání cest. Praha: Grada, 2014, s. 89, ISBN 978-80-247-4346-2

⁹⁶ tamtéž, s. 91-92

Ať už vědomě, záměrně či ne, si člověk nevybírá vždy ta nejlepší řešení. Dělá špatná rozhodnutí a jedná proti svému svědomí. Tyto skutečnosti jsou zdrojem pocitu viny, který v životě neseme. Vinu Frankl, stejně jako utrpení, vnímá jako příležitost, možnost litovat a činit kroky k nápravě. *Vina je reálným přestupkem vůči sobě, druhému člověku, morálním zásadám nebo odpovědností za jeho vznik a následky. Člověk je vinen do té míry, do které je odpovědný za své počínání a za lidi a svět, ve kterém žije... Být si vědom své viny, znamená přijmout pravdu o sobě, pohlédnout na obraz svého reálného já.*⁹⁷

Smysluplně může člověk na vinu odpovědět nápravou, ideálně nápravou člověku, jemuž dotyčný ublížil. V mnoha případech toto není možné, například ve chvíli, kdy dotyčný již nežije a člověk nese vinu za to, že nedokázal vyřešit otevřené bolesti včas. Lze však i v této situaci učinit nápravu u jiných lidí. Zkrátka napnout své síly tam, kde je reálně možné se pokusit situaci napravit. Nemocní či umírající mnohdy vedou vnitřní zápasy s vinou a potřebou odpuštění jak jim samým, tak těm, kterým ublížili. Tato životní situace je natolik naléhavá, že člověk často přestane odkládat letitý stud nebo pýchu a otevře se druhým. Tak i nemoc či umírání může být smysluplně využito pro dořešení starých otevřených ran a vin, které léty nezmizely, jen zůstaly zasuty ve zdánlivém zapomnění. Vina v nemoci i umírání také skýtá velkou příležitost svůj život posunout a osvobodit.

Může se také stát, že člověk již nemůže učinit nápravu na jiných lidech, už nemá příležitost nebo čas. *Pokud již tyto možnosti nejsou k dispozici, je odčiněním upřímný akt lítosti, skrze kterou dochází k distanci od zlého činu a k vnitřní proměně.*⁹⁸ Pro tento okamžik může také dobře posloužit svátost pokání pro člověka, který je konfrontován se svou vinou také ve vztahu k Bohu. Vědomí si své vlastní viny také vede člověka ke schopnosti odpouštět druhým. Je-li si člověk vědom svých vlastních pochybení a lituje-li jich, může pak být velkorysejší a milosrdnější ve vztazích k druhým, které se mohou tímto vnitřním procem jednotlivce proměnit a najít nový obsah i povzbuzující zkušenost.

Bez uznání viny žádné změny dosáhnout nelze. Pokud je však přijetí viny člověk schopen, je vystaven ještě předtím procesu smíření se s ní. *Dobře se vyrovnat s vlastním proviněním začíná uznáním viny, pokračuje lítostí a dovršuje se vnitřní změnou, proměnou v dobrého člověka. ...není rozhodující pochybení, ale to, co se uděje dál. Každá vina má svou šanci na proměnu.*⁹⁹

⁹⁷ tamtéž, s. 95

⁹⁸ KOSOVÁ, M. a kol. Logoterapie: Existenciální analýza jako hledání cest. Praha: Grada, 2014, s. 97, ISBN 978-80-247-4346-2

⁹⁹ tamtéž, s. 101

5.5.3 Smrt

Život spočívá v nabídce úkolů, které čekají na odpověď každého jedince. Každý člověk dostává svou „míru“ úkolů i potřebných talentů, po jejím uplynutí přichází konec života. Definitivně se náš život naplní v okamžiku smrti. Smrt ukazuje realitu nás samých.¹⁰⁰

Smrt je svázaná s životem, neseme odpovědnost vůči své konečnosti, která se v lidské smrtelnosti projevuje. Jednorázový charakter života je pochopitelný právě skrze vědomí jeho pomíjivosti. Smrt je ohraničení životního příběhu člověka. Nemůžeme donekonečna odkládat svoji odpovědnost ke smyslu, protože máme konečné množství času k tomu ho uskutečňovat. V souvislosti s konečností lidské existence formuluje Frankl existenciální imperativ: *Žij tak, jako bys žil podruhé a jako bys byl poprvé udělal všechno tak špatně, jak si jen dovedeš představit.¹⁰¹*

Je důležité vědomí, že smrt nemůže vzít lidskému životu již uskutečněné hodnoty, jen možnosti k uskutečnění hodnot. Smrtí nejsou zahlazeny stopy člověka ve světě. *Stopa je především odpověď na míru darované či odepřené lásky lidem kolem nás. Když už člověk nemůže jít po vlastních nohou, existují jeho viditelné i skryté stopy. Stopy, které nepomíjí, jsou stopy, které jsme zanechali v druhých lidech. Odezvu vlastního života vytváříme v přítomnosti, na místě, kde se právě nacházíme.¹⁰²*

5.6 Logoterapeutické techniky

5.6.1 Paradoxní intence

Tato technika vede člověka, aby si paradoxně přál to, čeho se bojí. Pracuje se schopností sebedistance a humoru. Nemocný či umírající člověk je v situaci, kdy je často svázán strachem, nejistotou z očekávání, že nastane to, čeho se obává. Strach sám tak může aktivovat obávané příznaky, může dojít i ke kolapsu a situace se může opakovat. V rámci této techniky je nemocný veden k tomu, aby tento bludný kruh prolomil. Logoterapie tak doprovází nemocného, aby si vědomě a dobrovolně přál naplnění svých obav, proto se nazývá paradoxní. Tato přání mají být formulována s nadhledem a humorem a pevnou

¹⁰⁰ tamtéž, s. 102

¹⁰¹ FRANKL, V. E. Lékařská péče o duši. Brno: Cesta, 2006, s. 81, ISBN 80-7295-085-1

¹⁰² KOSOVÁ, M. a kol. Logoterapie: Existenciální analýza jako hledání cest. Praha: Grada, 2014, s. 104, ISBN 978-80-247-4346-2

půdou pro naplňování této techniky musí být vytvořený vztah s doprovázejícím. Humor má vzácnou vlastnost přivést člověka k nadhledu na sebe sama, čehož paradoxní intence využívá. Předností této metody je právě to, že si člověk prostřednictvím nadhledu může uvědomit patologický kruh strachu, v němž se pohybuje a který mu omezuje možnosti. Klíčové je vytvořit předpoklady pro uplatnění této techniky, právě v důvěře a bezpečí. Nemocný se nejprve snaží rozpoznat vlastní past uzavřeného kruhu a pak k němu zaujmout zdravý postoj.

Kontraindikací této techniky by byli nemocní se sebevražednými tendencemi, případně nemocní v depresi či akutní psychóze. V každém případě také ti, u nichž se nepodaří vytvořit dostatečně kvalitní vztah s doprovázejícím.

5.6.2 Dereflexe

Tato technika je zaměřena proti škodlivému sebezpozorování, které nahrazuje odputáním pozornosti, jejím zaměřováním jiným směrem.¹⁰³ Okruh vnímání nemocného člověka je někdy redukován jen na příznaky choroby a vše ostatní je z aktivního života vytlačeno. Smyslem a důrazem této techniky je odvést soustředění nemocného od sebezpozorování, které mu zastiňuje náhled na cokoli jiného. Nalezení konkrétních hodnotných cílů v přítomném životním okamžiku a jejich uskutečňování člověka osvobozuje od přehnaného sebezpozorování, případně neúčinného snažení o nepřiměřené cíle. Člověk se tak může osvobodit od své úzkosti a svůj čas věnovat smysluplnějším aktivitám, které mohou čas lépe naplnit a psychický stav člověka ozdravit.

Důležité je vedení nemocného k tomu, aby věnoval své úsilí a svou pozornost sledování jiných, pro něj hodnotných cílů, a tím se zbavil patogenní hyperreflexe a osvobodil se tak od nežádoucí psychologické vázanosti na příznaky své nemoci. K tomu je třeba, aby doprovázející motivoval nemocného k nalezení žádoucích cílů a způsobu jejich naplnění. Tak může své stávající jednání opustit a soustředit se na smysluplný a konstruktivnější přístup ke své současné situaci.

5.6.3 Modulace postoje

Tuto techniku je možné uplatňovat právě v situacích, jejichž podstatu už změnit nelze – stav progredující nemoci vedoucí k paliativní léčbě. Zde může doprovázející

¹⁰³ KRATOCHVÍL, S. Základy psychoterapie. Praha: Portál, 2006, s. 101, ISBN 978-80-262-0302-5

směřovat nemocného k možnostem, které ve svém životě ještě může naplnit a realizovat. Zde se uplatňuje naplňování primárně postojevých hodnot. Nemocnému je možné dopomoci k tomu, že i k nezměnitelným faktům života je možné zaujmout svobodný a pozitivní postoj. Můžeme podpořit Franklovu *vzdornou sílu ducha*, která může nemocnému pomoci překonávat slabosti a trápení. Jde o to, aby si nemocný ověřil, že je možný postoj „já mohu přestože“ namísto „nemohu protože“. Nemocnému může být nabídnuta alternativa, která mu skýtá možnost a volbu korekce jeho postoje.

Samozřejmě i tato technika je závislá na momentálním stavu nemocného a je třeba, aby byl na její uplatnění připraven. Při uplatňování technik nemají být nemocní jakýmsi testovacím polem pro pokus, omyl, ale jedinečnými bytostmi, které mají právo na možnost zlepšení svého života i v tíživé situaci, kdy techniky fungují jako pomocné nástroje v rukou a životech, které je chtějí uchopit a nejsou jim vnuceny.

5.7 Přínos logoterapie pastorační péči o nemocné a umírající

Logoterapie ve službě vážně nemocným a umírajícím nabízí bezpodmínečné přijetí v jejich individuální situaci a trápení s tím, že otevírá možnosti, jak v jejich životních příbězích najít smysl, možný pozitivní pohled i schopnost vytyčit a realizovat si byť drobné cíle, které mohou život naplnit i za situace, kdy nemoc již nelze vyléčit.

Logoterapie nabízí nejen myšlenky, ale také možné cesty k uskutečňování klíčových životních hodnot ve svobodě a odpovědnosti, které je možné realizovat i za výrazných fyzických omezení. Zdůrazňuje stále otevřené dveře volbě člověka za jakékoli situace a stejně tak možnost nalezení jejího smyslu bez ohledu na vnější podmínky.

V tragické triádě nabízí cestu ven z její fatality prostřednictvím modulace postoje, který je dle logoterapie vždy možný.

Život i v nemoci a umírání vidí logoterapie jako prostor pro možnost rozhodování a naplňování vztahů, kterým jsou ku pomoci techniky, jež nemocnému mohou umožnit vystoupit z bludného kruhu, který v životě zaujímá jen nemoc. Logoterapie nabízí reálnou možnost ho prolomit, aby mohl být život naplněn ne pasivním přijímáním nemoci, ale životem skutečným. Dává možnost vrátit se k sobě samému, svým potřebám, přáním i cílům, hledat a hlavně nacházet možnosti jejich realizace.

Tento psychoterapeutický směr dává také doprovázejícím možnost přiblížit se nemocným a umírajícím lidem, kteří nejsou zakotveni ve víře a pro něž by byl jazyk víry málo srozumitelný a přijatelný. Logoterapie, která nepostrádá spirituální dimenzi, tak může

být nástrojem či mostem k porozumění a otevírání věcí víry.

Doprovázející má skrze logoterapii možnost uvědomit si, že mnohé pravdy víry mají i svůj psychologický ráz, který je třeba ve službě nemocným a umírajícím brát vážně. Logoterapie může oslovit skrze téma lidské důstojnosti, svobody, vztahovosti i partnerského přístupu a otevřít tak prostor pro rozhovor o věcech víry jako přirozenou součást setkávání doprovázejícího a nemocného či umírajícího.

I ze svých praktických zkušeností jsem přesvědčena, že skrze vytvořenou atmosféru důvěry, otevřenosti a svobody, které logoterapie nabízí, je možné dát prostor hlubokým lidským věcem, otázkám a pocitům, které by jinak mohly zůstat skryty. Logoterapii vnímám jako velmi účelný a podnětný nástroj k rozvíjení pastýřské služby, která se může nemocným a umírajícím lépe a smysluplněji přiblížit a pomoci. Stejně tak může obohatit doprovázejícího o nové podněty a pohledy, které někdy běžné církevní prostředí nenabízí.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se zabývala poimeckou službou vážně nemocným a umírajícím a přínosem logoterapie poimenice, neboť se mě toto téma osobně dotýká v jáhenské službě, kterou vykonávám. Motivem k výběru tohoto tématu byla tedy konkrétní služba bližním a potřeba zabývat se tématem hlouběji, a to s ohledem na konkrétní lidské příběhy v nemocnicích či hospicích, s nimiž se setkávám.

Ve své práci jsem se pokusila zpracovat nejprve podloží poimeniky, které vyvěrá z biblické zvěsti, a poimeniku vřadit mezi ostatní související pojmy v rámci odborného kontextu nemoci a umírání. Vzhledem k církevní tradici Církve československé husitské, k níž patřím, jsem zmínila náhled na poimeniku očima předních praktických teologů této církve Otto Ruterleho a Milana Salajky. Zpracovala jsem klíčové spirituální potřeby, které doprovázející pomáhají nemocným naplňovat. Dále jsem se zabývala jednotlivými poimenicko-komunikačními prostředky s ohledem na praktické dopady pro službu doprovázejícího nemocné a umírající, především s důrazem na možnosti, které jsou skrze ně nemocným a umírajícím otevírány. V poslední části týkající se logoterapie jsem se snažila v jednotlivých kapitolách vysvětlit její obsah a ukázat její význam pro poimenickou službu nemocným a umírajícím.

Věřím, že logoterapie má v pastýřské péči své nezastupitelné místo a může nabídnout východisko z utrpení a nejistot nemocných a umírajících hledajících cestu v situaci, která zásadně změnila jejich život. Logoterapie umožňuje nemocnému lépe uchopit svůj vlastní příběh. Může mu pomoci říci ANO životu, zasaženému nemocí. Stejně tak může sloužit i doprovázejícímu v jeho službě, v životě i k pochopení nemocných a umírajících, k nimž přichází. Logoterapie může pomoci také těm, jejichž život neprovází praktikovaná víra v Boha. Umožňuje však, skrze hledání smyslu, přiblížit nemocnému prostor dimenze víry a vidět jeho situaci i z tohoto úhlu pohledu.

Logoterapie a poimenika se ve službě nemocným a umírajícím mohou vzájemně doplňovat a obohacovat. Jejich průsečíkem je téma hledání smyslu a cest k jeho dosažení. Logoterapie ke smyslu přistupuje skrze psychoterapii a její techniky, poimenika skrze otevření prostoru setkání člověka s Bohem.

Seznam literatury

Prameny:

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 8.vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2001, 1814 s. ISBN 80-85810-29-8.

Obřadní příručka CČSH: Agenda I.část. Praha: Blahoslav, 2006, 123 s. ISBN 80-7000-054-6.

Základy víry Církve československé husitské se stručným komentářem. Praha: Církev československá husitská, 2014, 182 s. ISBN 978-80-7000-106-6.

Sekundární literatura:

ABELN, Reinhard. KNER, Anton. *Umírání znamená loučení: O křesťanském poselství smrti.* 1. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1993, 43 s. ISBN 80-85527-35-9.

ABELN, Reinhard. KNER, Anton. *Věřím, doufám, miluji: co křesťana dělá křesťanem.* 1.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, 70 s. ISBN 80-7192-166-1.

BUKOWSKI, Peter. *Budu s tebou: role Bible v pastýřském rozhovoru.* Jihlava: Mlýn, 2008, 97 s. ISBN 978-80-86498-29-4.

BUTTA, Tomáš. *Uvedení do bohoslužebné teorie a praxe v Církvi československé husitské: prakticko-teologický výklad liturgie podle patriarchy Karla Farského.* 1.vyd. Praha: Karolinum, 2005, 101 s. ISBN 80-246-1078-7.

FRANKL, Viktor Emanuel. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor.* 2., opr. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, 175 s. ISBN 80-7192-848-8.

FRANKL, Viktor Emanuel. *Co v mých knihách není: autobiografie.* Brno: Cesta, 1997, 117 s. ISBN 80-85319-66-7.

FRANKL, Viktor Emanuel. *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie.* 1. vyd. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, 1994, 88 s. ISBN 80-90-16-014-X.

FRANKL, Viktor Emanuel. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy.* Brno: Cesta, 2006, 237 s. ISBN 80-7295-085-1.

FRANKL, Viktor Emanuel. *Psychoterapie pro laiky.* Brno: Cesta, 1998, 158 s. ISBN 80-85319-80-2.

FANKL, Viktor Emanuel. *Vůle ke smyslu: Vybrané přednášky k logoterapii.* Brno: Cesta,

2006, 212 s. ISBN 80-7295-084-3.

GRÜN, Anselm. *Modlitba jako setkání*. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, 84 s. ISBN 80-7192-563-2.

GRÜN, Anselm. *O mlčení*. 4.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, 71 s. ISBN 80-7192-725-2.

HÄRING, Bernhard. *Láska je víc než přikázání*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996, 159 s. ISBN 80-7021-189-X.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 1. vyd. Praha: Galén, 2000, 191 s. ISBN 80-7262-034-7.

HELLER, Jan. *Bytí v otázce*. In: Křesťanská revue LVII. Č. 10. Praha: ETF UK, 1990.

KOSOVÁ, Martina. *Logoterapie: existenciální analýza jako hledání cest*. 1.vyd. Praha: Grada, 2014, 208 s. ISBN 978-80-247-4346-2.

KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. 6., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2012, 403 s. ISBN 978-80-262-0302-5.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*. Praha: Advent, 1991, 123 s.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Pastorální péče*. Praha: Oliva, 2000, 177 s. ISBN 80-85942-42-9.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Povídej - naslouchám*. 1. vyd. Praha: Návrat, 1993, 105 s. ISBN 80-85495-18-X.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sdílení naděje*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1997, 184 s. ISBN 80-85495-64-3.

KUBÍKOVÁ, Jiřina. *Uzdravení*. Praha: Ústřední rada církve československé husitské, 1985, 45 s.

KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *O smrti a umírání: co by se měli lékaři, sestry, duchovní a lidé vůbec naučit od umírajících pacientů*. 1. vyd. Turnov: Arica, 1993, 251 s.

LÄNGLE, Alfred. *Smysluplně žít: aplikovaná existenciální analýza*. Brno: Cesta, 2002, 79 s. ISBN 80-7295-037-1.

LUKASOVÁ, Elisabeth S. *I tvoje utrpení má smysl: logoterapeutická útěcha v krizi*. Brno: Cesta, 1998, 191 s. ISBN 80-85319-79-9.

MARSCH, Michael. *Uzdravování skrze svátosti*. 1. vyd. Praha: Portál, 1992, 96 s. ISBN 80-85282-34-8.

MARTELLIOVÁ, Lenka. *Pastorační péče v nemoci a umírání*. Bakalářská práce. Praha: Evangelická teologická fakulta UK, 2006 (obhájena).

OPATRNÝ, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko, 1995, 27 s.

OPATRŇY, Aleř. *Pastorace v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, 150 s. ISBN 80-7192-557-8.

Otevřené dveře: soubor statí katedry biblistiky. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2010, 298 s. ISBN 978-80-87127-27-8.

PERA, Heinrich. WEINERT, Bernd. *Nemocným na blízku*. Praha: Vyšehrad, 1996, 199 s. ISBN 80-7021-152-0

RUTRLE, Otto. *O pomoc nejvzácnější: Příručka pro laickou práci pastorační v církve československé*. Praha: Ústřední rada církve československé, 1948, 63 s.

RUTRLE, Otto. *Základní problémy duchovní péče*. Praha: Blahoslav, 1940, 116 s.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 326 s. ISBN 978-80-7367-312-3.

SMOLÍK, Josef. *Pastýřská péče*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1991, 264 s. Studijní texty Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze. ISBN 80-7017-276-2.

SALAJKA, Milan. *Křesťanská církev ve své duchovní aktivitě a práci: obzor praktické a pastorální teologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998, 181 s. ISBN 80-7184-655-4.

SALAJKA, Milan. *Sylabus praktické teologie*. 1. vyd. Praha: Husův institut teologických studií v Praze, 2006, 131 s. ISBN 80-7000-253-0.

SALAJKA, Milan. *Teologie a praxe církve: praktická teologie křesťanského západu : ekumenismus*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000, 219 s. ISBN 80-246-0102-8

SALAJKA, Milan. *Úvod k praktické teologii a praktickoteologické úvahy*. Praha: Husova československá bohoslovecká fakulta a CČSH, 1984, 165 s.

SLABÝ, Adolf. *Pastorální medicína a zdravotní etika*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991, 186 s. ISBN 80-7066-411-8.

SVATOŠOVÁ, Marie. *Hospice a umění doprovázet*. 4. vyd. Praha: Ecce homo, 1999, 144 s. ISBN 80-902049-2-9.

SVATOŠOVÁ, Marie. *O naději s Marií Svatořovou*. 1. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, 87 s. ISBN 80-7192-833-X.

VIRT, Günter. *Žít až do konce: etika umírání, smrti a eutanazie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2000, 95 s. Cesty (Vyšehrad). ISBN 80-7021-330-2.

VODVÁŘKA, Pavel. *Křířová cesta nemocného rakovinou*. 1. vyd. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004, 111 s. ISBN 80-7266-168-x.

Encyklopedie a slovníky:

DE FIORES, Stefano. TULLO, Goffi. *Slovník spirituality*, Kostelní Vydří: KNA, 1999, 1295s. ISBN 80-71923-38-9.

DIETRICH, M. DIETRICH, J. *Wörterbuch Psychologie & Seelsorge*. R.Brockhaus, 1989, 210 s. ISBN 3-417-24658-X.

Nový biblický slovník. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996, xvii, 1243 s. ISBN 80-85495-65-1.

Elektronické zdroje:

BALCAR, K. Logoterapie a existenciální analýza Viktora E. Frankla In:
<http://www.slea.cz/index.php?page=kb1>

BUTTA, T. <http://www.cesh.cz> : Z počátků křesťanské diakonie [online]. 2006-2008,24.04.2008 [cit. 2009-08-11]. Dostupný z: <http://www.cesh.cz/view.php?id=648>>.

<http://www.umirani.cz/psychicke-socialni-a-spiritualni-potreby.html>

OPATRŇÝ, M. [Http://diakonie-zapad.evangnet.cz](http://diakonie-zapad.evangnet.cz) : Církevní diakonie nebo diakonická církev? [online]. Diakonický odbor západočeského seniorátu Českobratrské církve evangelické, 2008 [cit. 2009-07-05]. Příspěvek. Dostupný z: <http://diakonie-zapad.evangnet.cz/cirkevni-diakonie-nebo-diakonicka-cirkev-michal-opatrný>

Otawská charta podpory zdraví 1986 – http://www.sos-ub.cz/proj_06/lekce4/hyp11.htm
5.4.2011

Summary

In my thesis, I focused on the topic of poimenic in the care of seriously ill and dying in biblical context and specialized care, with respect to the tradition of the Czechoslovak Hussite Church, which includes the concept of spiritual care and theme of sacraments. I described the spiritual needs of the sick and dying, the means of this care for them, which are: interview, prayer, sacraments, and an accompanying person. With regard to the target group of the topic of my thesis, I deal with psychotherapeutic approach of logotherapy: the context of its establishment, the importance of the author, by the very meaning of the term and the idea of the values of V. E. Frankl, the topic of freedom and responsibility, tragic triad and techniques of this psychotherapeutic school. In conclusion, I mention the benefits of logotherapy in the pastoral care of the seriously ill and dying. My thesis shows the importance of poimenic and logotherapy in the service of seriously ill and dying. Logotherapy enables the patients to understand their life story in a deeper way. It can also serve to an accompanying person, in his/her service, his/her life and understanding of the seriously ill and dying, to whom he/she comes. Logotherapy is also a tool to help those whose lives are not accompanied with practiced faith in the God. It does it, however, through the searching for meaning, to bring closer the space of faith to the patient and to offer a certain look at their situation from this point of view. Logotherapy and poimenics in the service of seriously ill and dying can enrich and complement each other. Their point of intersection is the theme of the search for meaning and ways to achieve it. Logotherapy approaches to the meaning through psychotherapy and its techniques, poimenics through the open space encounter between man and the God.